

„Droschak“

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՕՇԱԿ

Adresse :

REDACTION DU JOURNAL

, Droschak“

GENEVE (Suisse)

«ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ» ՕՐԳԱՆ

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԴԱՇՆ

Յ Ա Ր Ի Զ Մ Ի Դ Է Մ

Ներկայ համարում տպագրում ենք Ռուսաստանում գործող սոցիալիզմի և յեղափոխական կուսակցությունների խորհրդատվի ծանուցումները, որ երկու շաբաթ առաջ լայն ընթացքինքն «Գրոզնի» առանձին յաշեւածով:

Այդ խորհրդատվութեան ցարիքով դէմ կուտող ուժերի համախմբման երկրորդ փորձն է: Առաջինը, ինչպէս յայտնի է, տեղի ունեցաւ անցեալ տարի Պարիզում, քիւրտական Ընդդիմադիր կուսակցութեան նախաձեռնութեամբ: Բացի իր ընդհանուր շահակութիւնից, նա ունեցաւ և այն գրական հետեւանքը, որ միևնոյն թշնամու դէմ կուտող կուսակցութիւնները գիւրու-թիւն ստացան յօտիկից ծանօթանալու իւրաքանչիւրի իրական ձգտումներին, գործունէութեան ներքին ձեւերին, ուժին ու կարողութեան:

Յեղափոխական կեանքի յետագայ կարեւոր դէպքերը առաջագրեցին պահանջ՝ գումարելու մի նոր խորհրդակցութիւն, այս անգամ միմայն յեղափոխական կուսակցութիւնների միջև և աւելի կ'օնկրէ տ խնդիրների շարքը: Երկրորդ խորհրդատվութիւն նախաձեռնութիւնը իր վրայ առաւ յայտնի Գապոնը, որը արտասահման անցնելով, իր երանգուն ջանքերի աւարկայ էր դարձրել բոլոր յեղափոխական ուժերի համախմբման գործը: Նա ջերմ ցանկութիւն ունէր ժողովին ընթանալից անել նոյնպէս Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատ կուսակցութիւններն ու խմբերը, որոնք հրաժարել էին Պարիզի խորհրդատվութիւն մասնակցելուց և այնուհետեւ ոչ մի իրական արամագրութիւն ցոյց չէին տալիս գործակցութիւն հաստատելու միւսների հետ: Այս նոր ջանքերն էլ նպատակին չհասան: Փորձառնութիւն՝ կոչւած Ֆրակցիան (Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատ կուսակցութեան պառակտումից և բաժանումից յետոյ, որոնք ձեռնին է մնացել նախկին պաշտօնական օրգանը՝ խորհրդ) հենց սկզբից ուղարկեց իր պատճառաբանւած գրաւոր մերժումը: Նոյն կուսակցութեան երկրորդ ֆրակցիան, որ կրում է «մեծամասնութիւն» անունը, և միւսները, թէև ներկայացան խորհրդատվութիւն և մասնակցեցին նախ-նական նիստերին, բայց չուտով հեռացան, պատճառ բռնելով «Լատիշ Սոցիալ-Դեմոկրատ Միութեան» ներկայութիւնը, որի դէմ բողոքում էր «Լատիշ Սոցիալ-Դեմոկրատ կուսակցութիւնը» և որի գոյութիւնը, նրանց բոլորի աւարկութեամբ, անւանական է Ռուսաստանի սահմաններում: Յիշեալ սոցիալ-դեմոկրատների հեռանալուց յետոյ՝ խորհրդատվութեան սկսեց իր կանոնաւոր պարապմունքները, մասնակցութեամբ ներքև ստորագրած կուսակցութիւնների:

Յատկապէս կովկասի համար խորհրդատվութեան ընդունեց ուսմիտարական ամենալայն սկզբունքների վրայ հիմնւած ֆեդերատիւ (դաշնակցական) քաղաքական կազմ, ներկայացւած խորհրդատվութեան Հ. Յ. Գաշնակցութեան և Վրաց Սոցիալ-Ֆեդերատիւ-Յեղափոխական կուսակցութեան կողմից: Դրա հիմունքները պէտք է սահմանի կովկասեան Հիմնադիր ժողովը, ամենալայն ապակենտրոնական հոգի վրայ: կովկասեան ֆեդերատիւ կազմի, ինչպէս և խորհրդատվութեան սոցիալական ծանուցման մէջ շօշափւած խնդիրներին մենք կը ներկայենք մի շարք յատուկ յօդւածներ:

Հարկ ենք համարում աւելայցնել նաև, որ Գաշնակցութեան ներկայացուցիչները խորհրդատվութեան, կովկասի գործունէութեան վերաբերմամբ պաշտօնական ծրագիր չունենալով, ղեկավարւել են կովկասեան վերջին բաժնական ժողովի վճիռներով և Գաշնակցութեան խորհրդի հրահանգներով: Ռոշուսների վերջնական հաստատումը պատկանում է առաջիկայ Ընդհանուր ժողովին:

Ահա խորհրդատվութեան պաշտօնական ծանուցումները:

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Ց Ի Ն Ե Ր

Պատմական մեծ վայրկեան ենք անցկացնում մենք ամենքս, ամբողջ մեծածաւալ ռուսական կայսրութիւնը, որ սեղմւած է ինքնակալ-կենտրոնական ուժի մի երկաթէ ճիրաններում: Բովանդակ աշխարհի հայեացքները իրաւամբ դառնում են դէպի մեզ և սրտատրոփ հետեւում են սուր, համաշխարհային պատմութեան տարեգրութեան մէջ չտեսնւած ձգնաժամի ելեւթներին: Դա սկիզբն է վերջաւորութեան, դա Ռուսաստանի Մեծ Յեղափոխութիւնն է, վերջին հաշւեարգարումը՝ ժողովրդական բոլոր թշնամիների հաւատարիմ դաշնակից, ուժասպառուող բռնակալութեան և երկրի ջահիլ ու հզօր ուժի միջև, — երկրի, որ վերածնւում է դէպի նոր կեանք, յանձին իր բազմաթիւ ազգութիւններին:

Երկու հոյակապ, դաժան, անողորմ պատերազմներ տանջում, պատառոտում են ներկայումս կայսերական

Ռուսաստանը: Դրսում և ներսում, հեռու Մանջուրիայի դաշտերի մէջ և քաղաքների ու գիւղերի փողոցներում, վիթխարի պետութեան բոլոր ծայրերում՝ հոսում է արիւնը, որտեղ են հրացանները և ընկնում են զոհերը:

Ռուսաստանում չկայ հասարակական կեանքի կանոնաւոր ընթացք, չկայ քաղաքական մեխանիզմի կանոնաւոր պաշտօնավարութիւն, չկայ կանոնաւոր, երկրից ճանաչւած կառավարութիւն: Յիրական բռնաւորների այն խումբը, որը զիւր յամառութեամբ շարունակում է ինքզինքը կառավարութիւն անւանել, — նա ինքը խոստովանում է այդ: Ցեղ-տեղ նա արդէն իսկ հրաժարւում է իր սեփական իշխանութիւնից և յանձնում է այն՝ կամ կիշինեի ու Գոմելի աւերիչներին, կամ զինւած սրիկայական խմբերին Բագուում, կամ «չօրնայա սօտ-նիային», վերկորօսական քաղաքներում, — այն բոլոր տարրերին, որոնց օգնութեանը դիմում էր ցինկիաբար և գլխակորոյս, իր մանիֆէստի մէջ, այլասեւած արքայական

տոհմի վերջին խղճուկ ներկայացուցիչը: Դեռ երեկւայ ամենագոր կառավարութիւնը, որ ծածկում էր կայսերական ծիրանիով բոլոր յափշտակութիւններն ու հարստահարութիւնները, որոնք այդ ծածկի տակ փթեցւում էին ճոխ ու թունաւոր ծաղիկներով, — այդ կառավարութիւնը դարձել է այժմ պատերազմող կողմ, որ նստել փակել է իր ամրոցներում ու մարտնչներում, հրապարակ է հանել գաղափի ու յայտնի ոստիկանութեան առաջապահները, սովիներ, զօրքի ու թնդանօթի պողպատեայ խուրձը: Նա պատերազմ է յայտարարել երկրին և այդ քաղաքացիական կռիւը, յամառ, արիւնոտ ու անողոր, առաջ է տարւում սիստէմատիկ կերպով:

Կառավարութիւնը պատերազմ է յայտարարել երկրին. պատերազմող կողմերից մինը պէտք է անպատճառ ոչնչանայ, — կամ երկիրը, կամ բռնակալութիւնը:

Նա մերժեց խաղաղութեան ազդարարներին ու բանակ-ցուներին՝ սկսած օրինապահ ազգային օպպոզիցիայից և ազատամիտ ներկայացուցչութիւնից, որոնք եկել էին իրենց համեստ բարենորոգչական բաղձանքներով: Մինչև Պետերբուրգի բանտարկան ներկայացուցչութիւնը, որը հրապարակ էր եկել Գապօնի առաջնորդութեամբ, կտրուկ կերպով դնելու ցարիզմի առաջ՝ քաղաքների ու գիւղերի բանտար ժողովրդի ամենահրատապ կարիքների հարցը:

Կռիւը յայտարարած է և ամէն մէկը, ուղի չուզի, պէտք է ընտրութիւն անի երկու բանակների միջև: Երրորդ ճանապարհ չկայ և չէ կարող լինել: Կոմպրո-միսները անհնարին են, բանակցութիւնները՝ ուշացած, յարգարումները՝ յանցաւոր: Ով մեզ հետ չէ, նա դէմ է մեզ: Կառավարութեանը մնում է երկուսից մէկը՝ կատարելապէս անձնատուր լինել յեղափոխութեան առաջ կամ խորտակել յեղափոխական հուժկու փոթորիկից:

Մենք չենք, որ դնում ենք այդ ձեռով խնդիրը. ա յ դ - պ է ս դ ն ու մ է ի ն ք ը կ ե ա ն ք ը, ա յ դ պ է ս դ ն ու մ է ի ռ ե ռ ի ե ռ կ ա թ է տ ռ ա մ ա բ ա ն ու - թ իւ ն ը և ա չ ք ե ռ ը փակել դրա առաջ՝ կը լինէր խայտառակ փոքրոգութիւն:

Եւ որովհետեւ կառավարութիւնը կապիտուլացիայի ոչ մի պատրաստականութիւն չէ ցոյց տալիս յեղափոխու-թեան փոթորիկի առաջ, որ պատրաստ է պայթել, — ուստի մենք միայն կարող ենք կրկնել բանտարների այն նշանախօսքը, որ յունւարի 9-ից ի վեր հնչում է Պետեր-բուրգի, Բիգայի, Վարչափայի, Թիֆլիսի փողոցներում և որ հազարաւոր արձագանքներով որոտաց ամբողջ եր-կրի մէջ — ազատութիւն կամ մահ: Եւ մեր կռիւը՝ կռիւ յեղափոխական կուսակցութիւնների այն բոլոր ազգերի, որոնք տաժանակիրների պէս կաշկանդւած են բռնապետական ռէժիմի շղթաներով՝ միշտ աւելի ու աւելի առաջ է գնում, ընդգրկելով միշտ աւելի մեծ զանգւածներ, հետզհետէ սրւելով, դիմելով միշտ աւելի ու աւելի վճռական, նոյնիսկ տեւորական միջոցների, և այնողորդ ու ամուր քայլերով մօտենալով անխու-սափելի վախճանին — ընդհանուր զինւած ապստամբու-թեան: Այդ ապստամբութիւնը պիտի տապալէ արքայա-կան տունը և պիտի յանձնէ երկրի ճակատագիրը ժո-ղովրդի ձեռքը, զինւած քաղաքացիների և նրանցից ա-զատօրէն գումարւած հիմնադիր ժողովների ձեռքը, որոնք պիտի իրագործեն ազգութիւնների ինքնաորոշման մեծ սկզբունքը, ազատելով նրանց արտաքին ամեն մի ճնշու-մից, ապահովելով փոքրամասնութիւնը մեծամասնու-

թեան հարստահարութիւնից, վերջացնելով կամ փոխա-դարձ, ազատ ու յօժարակամ համաձայնութեամբ յար-դարելով բոլոր հին հաշիւները և ցարի բռնակալու-թեան ձեռքով խառնակւած յարաբերութիւնները:

Տեղական, ազգային, կուլտուրական-հասարակական և պատմական պայմանների ծայրայեղ աղաղանութեան դիմաց՝ միմիայն այդպիսի հիմնադիր ժողովները կարող են կատարել ձեռնահասութեամբ և պայմանների ծա-նօթութեամբ վերջ տալ, յագուտ ժողովրդային մասսա-ների, Ռուսական կայսրութեան ժամանակակից ռէժիմին, որ հիմնւած է նւաճման, բռնութեան, թալանի ու յափշտակութեան քաղաքականութեան վրայ, վերակազ-մելով նրան ռամկավար-հանրապետական սկզբունքնե-րով, համաձայն բոլոր ժողովուրդների շահերի, որոնց ինքնուրոյն, կուլտուրական, հասարակական և քաղա-քական կեանքը ջախջախւած ու ոտնահարւած է եղել միմիայն ի նպաստ բռնապետութեան: Եւ նրա անկումը կը փրկէ ոչ միայն ռուս ժողովրդին, ոչ միայն բոլոր միւս ազգութիւններին, որոնք կրկնակի կրում են նրա լուծը, — աւելին. բռնապետութեան անկումը կ'ոչնչացնէ ամբողջ Եւրոպայում, ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհում՝ ռէակցիայի ամենագլխաւոր միջնաբերդը, նրա ամենա-ուժեղ պատնէշը, և դրանով կը տայ համամարդկային առաջադիմութեանը մի անպիսի գարկ, որի նշանակու-թիւնը չափազանց խոր ու ընդարձակ է, և անկարելի է այժմից իսկ գնահատել ու չափել այն լիակատար կերպով:

Մեկնելով այդ սկզբունքներից և խորապէս համուզւած լինելով, որ ներկայ վայրկեանի կրիտիքական բնոյթը հրամայարար պահանջում է — կատարելապէս որոշ դիպւածների շարքում — բոլոր յեղափոխական ուժերի զուգաւորւած, միաժամանակեայ գրոհ բռնապետութեան դէմ, — ներքեւ ստորագրող կուսակցութիւնները, Գ. Գա-պօնի նախաձեռնութեամբ խորհրդաժողովի գումարելով՝ մշակեցին հետեւեալ Յայտարարութիւնը, վերաբերեալ այն անմիջական քաղաքական նպատակներին, որոնք համապա-տասխանում են բոլոր ներկայացող կուսակցութիւնների ծրագրիներին և ազգային պահանջներին, կամ թէ վերաբեր-ւում են այդ պահանջներին, ինչպէս մասը ամբողջութեան:

1) Ռուսական կայսրութեան կատարեալ վերակազ-մութիւն՝ ռամկավարական-հանրապետական սկզբունք-ներով, հիմնւած ընդհանուր, ուղղակի, հաւաստի ու գաղտնի ձայնատուութեան վրայ:

Իբրեւ միջոց դրա համար՝

2) Գումարումն Հիմնադիր ժողովի՝ ժողովրդական կամքի արտայայտութեան կատարեալ ազատութիւնը ապահովող պայմաններում (ազատութիւն խօսքի, մամուլի, համախմբման, ընկերակցութիւնների, երաշխաւորութիւն անհատի անձնականութեան, ազատումն այնբոլոր ան-ձանց, որոնք հալածման են ենթարկւած՝ իրենց քաղաքական կամ կրօնական համոզումների համար), հիմնւած ընդհա-նուր, ուղղակի, հաւաստի ու գաղտնի ձայնատուութեան վրայ, և կազմւած Ռուսաստանի բոլոր վայրերի ներկայա-ցուցիչներից, ի բաց առնելով Լեհաստանը և Ֆինլանդիան:

3) Ինչ վերաբերում է Ֆինլանդիային, որը պահպա-նում է ինքնավար-սահմանադրական պետութեան իր դիրքը և հէնց այդ պատճառով մասնակցութիւն չէ ընդունում կենտրոնական Հիմնադիր ժողովի մէջ, խորհրդ-աժողովին մասնակցող բոլոր կուսակցութիւնները միա-նում են ֆինն ժողովրդի և ամէնից առաջ պրօլետարիատի

ձգուման՝ իրագործել իրեն մատչելի միջոցներով՝ Հիմնադիր ժողովի գումարումը՝ հիմնաձև ընդհանուր, ուղղակի, հաւասար և գաղտնի ընտրողական իրաւունքի վրայ:

4) Պետերբուրգի Հիմնադիր ժողովի հետ միասին՝ գումարել նոյնպէս հիմնադրական լեհական Սէյմ՝ վարչակարգով: Հին յարաբերութիւնների յարգարումն և նոր յարաբերութիւնների կարգաւորումն երկու կողմերի մէջ, վերջ յիշած Հիմնադիր ժողովների, իբրեւ համապատասխան ազգութիւնների վեհագոյն ներկայացուցիչների՝ մէջ սկսած ազատ բանակցութիւնների միջոցով:

5) Հրաւիրել Վովկասի, իբրեւ ինքնավար և Ռուսաստանի հետ դաշնակցականապէս կապւած մասի համար՝ Հիմնադիր ժողով, այդ երկրի ներքին ամբողջ կազմը ռաւակավարական ֆեդերատիվ հիմքերի համեմատ վերակազմելու և մասնակցելու Վովկասի ինքնավարութեան երաշխաւորութիւնները մշակելու գործում՝ վերեւ բերած հիմունքներով:

Դրա հետ միասին Խորհրդաժողովը ցանկութիւն է յայտնում, որ աշողէր վաղորօք համաձայնութեան գալ և այն կուսակցութիւնների՝ հետ, որոնք ներկայանում են այլ ազգութիւններ ու քաղաքակրթական-ազգայնական պայմաններով առանձնայատուկ շրջաններ, այն սահմանադրական միջոցների վերաբերմամբ, որոնք անհրաժեշտ են նրանց ազատ զարգացման համար:

Ներքեւ ստորագրուող կուսակցութիւնները ենթադրում են, որ իրենցից իւրաքանչիւրը ամբողջապէս պահպանելով իր ծրագիրը, և մի ընդհանուր անգամ չզրադարեցնելով նրա բոլոր կէտերի համար մղող կոիւր, բոլորն էլ կարող են և պարտաւոր են՝ համադրել իրենց գործողութիւնները այն կարեւոր վայրկեաններում, որոնք պահանջում են միաժամանակեայ գործ ընդհանուր թշնամու դէմ, յանուն այն խնդիրների, որոնք հանդիսանում են իբրեւ ընդհանուր՝ այդ բոլոր կուսակցութիւնների համար:

Ջանքերի այդ համագործութիւնը, գործի շահերի տեսակէտից նոյնքան անհրաժեշտ է, որքան և իւրաքանչիւր յեղափոխական կուսակցութեան ազատ, լիակատար և բազմակողմանի արտայայտութիւնը, իր ամբողջ անհատականութեամբ, նրա բոլոր ուժերի ծաղկումը և կուրի համար նրա ունեցած և նրա ուժերին համապատասխանող միջոցների գործադրութիւնը:

Ք ա ղ ա ք ա ց ի ն ե ր,

Ռուսական մեծ յեղափոխութիւնը սկսւած է: Կառավարութիւնը և երկիրը միմեանց կռիւ են յայտարարել: 26ր անտարբերութեամբ և անվճռական դիրքով՝ ամբողջ մարդկութիւնը արտաւորող միապետութեան ոճիրներին մասնակից մի՛ լինէք: Մեծ և ծանր է՝ այն պատասխանատուութիւնը, որ ընկնում է իւրաքանչիւր գիտակից մարդու խղճի վրայ: Երկուսից մէկը ընտրեցէք — կամ կազմալուծւող միապետութիւնը, կամ վերածնւող, նոր կեանքի դիմող ժողովուրդը: Ով մեզ հետ է, նա մեր դէմ է: Վճռական րոպէները՝ վճռական մարդիկ են ստեղծում: Կեցցէ՛ ուրեմն Ռուսաստանի մեծ Յեղափոխութիւնը:

ՌՈՒՍԱԼ ՍՕՑԻԱԼ.՝ ՅԵՂ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
ԼԵՀԱԿԱՆ ՍՕՑԻԱԼԻՍՏ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
ՖԻՆԼ. ԿՈՒՍԱԿ. ԳՈՐԾՕՆ ԴԻՄԵՆԻՐՈՒԹԵԱՆ
ՎՐԱՑ՝ ՍՕՑ.՝ ՖԵԴ.՝ ՅԵՂ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
ԼԱՏԻՆԱԿԱՆ ՍՕՑԻԱԼ.՝ ԴԵՄՕԿ. ՄԻՈՒԹԻՒՆ
ԲԵԼՕՌՈՒՍԿԱՆ ՍՕՑԻԱԼԻՍՏ. ԳՐՕՄԵԴԱ

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Ց Ի Ն Ե Ր

Յեղափոխական հրգեհի ծիրանագոյն լոյսը պարզ լուսաւորում է նրա իսկական ընաւորութիւնը, նրա ճշմարիտ նշանակութիւնը: Դա կոիւ է ոչ միայն յանուն երկրի պետական իրաւունքի վերակազմութեան. տիրող ճգնաժամը առաջացել է ոչ թէ այն ընդհարումից, որ կայ ազատութեան անշնչի պահանջի և բռնապետական կամայականութեան անզուսպ թափերի միջև: Ոչ, աւելի լայն և աւելի խոր են նրա պատճառները, աւելի սուր և բազմակողմանի է նրա նշանակութիւնը:

Ահապէս կայսրութեան բանւորական մասսաները տառապում են ոչ միայն կապիտալիստական ռեժիմի ընդհանուր չարիքներից, որոնք մռայլ ստերի պէս հետեւում են նրան միշտ և ամեն տեղ: Ընդհանուր, մեծ, համաշխարհային սոցիալական հարցը, որի շուրջը պտտւում են ժամանակակից բոլոր խոշորագոյն անցքերը, մեզ մօտ աւելի ևս սուր կերպարանք է ստանում, շնորհիւ պատմութիւնից ժառանգւած՝ ճորտական և նահապետական բռնակալութեան մնացորդներին: Երկրի տնտեսական զարգացման այդ ինքնատիպ վիճակը մեզ մօտ աւելի քան որեւէ ուրիշ տեղ՝ ազատութիւն է տալիս արտայայտելու՝ կապիտալիզմի աւերիչ, պարագիտ հակումներին և աւելի քան ուրեւէ ուրիշ տեղ՝ անդամալուծում է նրա տարերային, ստեղծագործող ուժը:

Բանւոր դասակարգը հնարաւորութիւն չունի ազատորէն կազմակերպւելու և իր կոիւր առաջ տանելու. նա ծանրացած է անօրինակ, նոյնիսկ կապիտալիստական տեսակէտից մեծ ծաւալ առած բանւորական պահեստի բանակով, որը իջեցնում է օրավարձը: Գիւղը աւերւելով՝ նետում է մշտապէս դէպի բանւորական վաճառանոցը նորանոր մրցակիցներ, պահանջների ստոր մակերեսով, պատրաստ աշխատելու կոպէկներ ի համար:

Հարկային լծի ծանրութիւնը անտանելի է դառնում: Գիւղի վճարելու և գնելու ուժերը հնձւած են արմատներից: Քայքայւում է ներքին վաճառանոցը, ճգնաժամը դառնում է յարատեւ, քրօնիկական, անելանելի: Երկրի ամբողջ տնտեսական կեանքը իսպառ քայքայւած է, նրա արդիւնագործական ուժերը՝ անդամալուծւած: Կառավարութիւնը մէկ միջոց է միայն կարողացել հնարել՝ դուրս գալու համար ֆինանսական դժւարութեաններից, որոնք անխուսափելի են այդպիսի պայմաններում. դա պետական պարտքերի կուտակումն է, որ սպառնում է գերի դարձնել բազմաթիւ գաղոց սերունդներ, դարձնելով նրանց ակամայ պարտապաններ, որոնց վիճակւած է պարտահատոյց լինել ցարիզմի շոայլութեան և վատնումների համար:

Միահեծան բռնապետութիւնը, ազգաբնակչութեան բոլոր հացկատակ տարրերի այդ հաւատարիմ դաշնակիցը, հասցրել է երկիրը մի անել վիճակի, որից կարելի է դուրս գալ միայն սեփականատիրական յարաբերութիւնների հիմքերը շօշափող՝ մի շարք վճռական ձեռնարկներով: Այդ հանգամանքի գիտակցումն ու ըմբռնումը աճում է անդիմադրելի կերպով: Բանւորները, սարքելով առաջին համառուսական ընդհանուր քաղաքական գործադուլը, միաժամանակ առաջադրում էին իրենց տնտեսական պահանջների մի ամբողջ շարք: Նրանց գործադուլը, որ մի հզօր արտայայտութիւն է իրենց դասակարգային համեմաշխութեան աճման, ու-

ներ նրանց համար երկու նպատակ, երկու տեսակ նշանակություն՝ ընդհանուր-քաղաքական և անմիջական-անտեսական:

Գիւղացիները, որոնք միանում են շարժման, ուժասպառ դարձած սակաւահողութիւնից, տանջւած հարկային ճնշման տակ, աշխատում են հնարաւորութիւն ձեռք բերել՝ ցանելու իրենց դաշտերի վրայ սովի տեղ՝ հաց:

Փողոց նետւած աշխատազուրկ բանւորները, ամբողջ ընտանիքներ, թշառութեան մէջ խրւած, աւերած ճգնաժամով կամ լաւագոյն բանւորական ուժերի կորուստով, — ուժեր, որոնք կտրւած արգինագործող աշխատանքից, տասնեակ հազարներով անմեղ տեղը ողջանում են հեռաւոր Արեւելքում, — նրանք բոլորը յուզւում են, պահանջելով օգնութիւն, պահանջելով հաց ու աշխատանք:

Երեւելիս ժողովրդային վարի խաւերը, շարժելիս աշխատաւոր մասսաների ամենախորունկ շերտերը:

Եւ ո՞վ պիտի տեղաւորէ նեղ տաշտի մէջ՝ առաջացող յեղափոխութեան յորձանքը: Անտանելի տառապանքների ու վիրաւորանքի ազդեցութեան տակ՝ բանւոր մարդու հոգին վառւում է զարհուրելի ատելութեամբ դէպի գոյութիւն ունեցող ամբողջ հասարակական կազմը: Եւ երբ նա փողոց է դուրս գալիս՝ բարձր լսելի դարձնելու իր ձայնը, դա պարզապէս անօթի ստամոքսի ձայնը չէ, դա ձիւն է բազմատանջ հոգու, դա ըմբոստացում է մարդու, որին ձգել են լուծը քարշ տող եզան դերի մէջ, դա ձայն է մարդու, որ իր իրաւունքներն է յայտարարում աշխարհիս բոլոր բարիքների վրայ՝ ստեղծւած իր կոշտացած ձեռքերով: Դա զարթնում է դասակարգային մեծ համերաշխութեան, որը կաղմակերպւում է աշխատանքի բանակը՝ կապիտալի բանակի դէմ:

Յեղափոխութեան սոցիալական և քաղաքական պահանջները անբաժանելի են: Աշխատաւոր ազգաբնակչութեան ընդարձակ մասսաների անտեսական կարիքները այն աստիճան հասունացել ու սրել են, որ նրանք բարձրաձայն յայտարարում են իրենց գոյութիւնը և միայն կոյրերը կարող են անտես առնել նրանց: Կառավարութիւնը արդէն շտապւում է օգուել գրանից: Արդէն նա հակադրւում է մասսաների անտեսական կարիքները՝ «հասարակութեան» քաղաքական ձգտումներին: Արդէն նա պատրաստ է դեմագոգի դեր ստանձնել և այս անգամ գիւղերում, նորից հրապարակ է նետում «սոցիալական միապետութեան» ուրախանք, թշնամի ձեւանալով միմիայն քաղաքական ու ֆօրմների, և բարեկամ ձեւանալով մասսաների անտեսական վիճակի բարւոքման: Ո՛ւշ է: Խաբէութիւնը չափազանց աշկարայ է: Ինքնակալ միապետութիւնը չափազանց անխզելի կերպով կապւած է գիշատիչ չինովնիկութեան հետ, բուրժուազիայի և ազնականութեան ամենահացկատակ տարրերի հետ, և չէ կարող վճռականութիւն ունենալ՝ չինայելու դրանց շահերը, վճռականութիւն, որը հարկաւոր է՝ շատ թէ քիչ զգալի բարելաւումներ մտցնելու համար մասսաների դրութեան մէջ:

Ինքը ժողովուրդը միայն կարող է անել այդ. նա միայն իր յեղափոխական ուժով, կարող է միաժամանակեայ կռուով՝ թէ կառավարութեան և թէ բուրժուազիայի դէմ՝ բաց անել առաջին խոշոր ճեղքերը անտեսական շահագործման միջնաբերդում:

Մեկնելով այդ սկզբունքներից, ներքե ստորագրւած

կուսակցութիւնները հաւաստում են, որ նրանք բոլորն էլ անհրաժեշտ են գտնում՝ կատարելապէս վերակազմել ժամանակակից Ռուսական Կայսրութիւնը ռամկավարահանրապետական հիմունքների վրայ, համաձայն բոլոր առանձին ժողովուրդների շահերին, ազատ գումարւած հիմնադիր ժողովների միջոցով:

Հետեւեալ ռամկավարահանրապետական հիմունքները ընդունւում են բոլոր ստորագրող կուսակցութիւնների կողմից, իբրեւ հիմունքներ իսկական ազատ ժողովրդական կառավարութեան:

1) Ընդհանուր, հաւասար, ուղղակի, գաղտնի ձայնատուութիւն, առանց խտրութեան սեռի, կրօնի, ազգայնութեան, քսան տարեկանից սկսած, բոլոր ընտրութիւնների մէջ:

2) Շրջանների և համայնքների ընդարձակ ինքնավարութիւն:

3) Լիբրառել դաշնակցական (ֆեդերատիվ) սկզբունքը ազգութիւնների յարաբերութիւնների մէջ, որոնք մնում են մէկ ընդհանուր պետական յարկի տակ:

4) Ուղղակի ժողովրդական օրէնսդրութիւն (Ռէֆէրենդում և ժողովրդական նախաձեռնութիւն), իբրեւ լրացում ներկայացուցչական հիմնարկութիւնների օրէնսդրական գործունէութեան:

5) Համեմատական ներկայացուցչութիւն:

6) Պաշտօնեաների ընտրելի և դատելի լինելը:

7) Կատարեալ ազատութիւն խղճի, խօսքի, մամուլի, ժողովների, բանւորական դաշնակցութիւնների ու գործադուլների:

8) Ընդհանուր քաղաքացիական իրաւունքի հաւասարութիւն:

9) Երաշխաւորութիւններ՝ անհատի ու բնակարանի անձնանմանելիութեան համար:

10) Անջատել եկեղեցին պետութիւնից և դպրոցը եկեղեցուց, սահմանել պարտադիր, բոլորի համար հաւասար, ընդհանուր աշխարհական կրթութիւն՝ հասարակական հաշուով և մայրենի լեզուով:

11) Հաւասար իրաւունք տալ լեզուներին և մտցնել տեղական լեզուները դատավարութեան սւ ազմիւնստացիայի մէջ:

12) Խառը ազգաբնակչութիւն ունեցող շրջաններում տալ հաւասար իրաւունք ամեն մի ազգութեան՝ իր թւի համեմատ մասնակցութիւն ունենալու բիւջէի մէջ, որը սահմանւած պիտի լինի քաղաքակրթական նպատակների համար, և տնօրինելու այդ միջոցները ինքնավարութեան հիմունքների վրայ:

13) Ձրի դատավարութիւն:

14) Մշտական զօրքի փոխարինումը՝ տեղական ժողովրդային միլիցիայով:

Ներքե ստորագրող կուսակցութիւնները հաւաստում են նոյնպէս, որ համաձայն են ընդունել հետեւեալ անմիջական սոցիալական-անտեսական պահանջները, որոնք համապատասխանում են իւրաքանչիւր ներկայացուած կուսակցութեան ծրագրի նւազագոյն պահանջներին, կամ թէ վերաբերում են նրանց, ինչպէս մասը ամբողջութեան:

Ա) Ութժամեայ աշխատանքի օր, երաշխաւորւած օրէնքով:

Բ) Սահմանումն նւազագոյն օրավարձի՝ զանազան զբաղմունքների համար, քաղաքի ու գիւղի մէջ:

Գ) Պետական ապահովագրութիւնը դժբախտ պատահարներից, հիւանդութիւններից, ծերութիւններից և անաշխատութիւններից՝ պետութեան ու գործատերերի հաշուով, ապահովագրողների ինքնավարութեան հիմունքների վրայ:

Դ) Աշխատանքի օրէնսգրական պահպանութիւն՝ համաձայն գիտական առողջապահութեան պահանջներին և երաշխաւորած բանւորների կողմից նշանակած հսկողութեամբ:

Ե) Բանւորների պրոֆէսիօնալ կազմակերպութիւն, պրոգրէսսիվ ծաւալող մասնակցութեամբ՝ արդիւնաբերական հիմնարկութիւնների ներքին կարգաւորման գործում:

Զ) Աշխատանքի բօրսանքը և նրանց մասնակցութիւնը՝ բանւորական օրէնսգրութեան մշակման մէջ:

Է) Անուղղակի հարկերի վերացումը, բացի այն հարկերից, որոնք դրոււմ են պերճանքի առարկաների վրայ: Մոյնեղ պրոգրէսսիվ տուրք եկամտի ու ժառանգութեան վրայ, և բոլորովին ազատել որոշ չափից պակաս մանր եկամուտները:

Ը) Համայնականացնել, այսինքն դնել հասարակութեան, աշխատաւոր, երկրագործ ազգայնականութեան տրամադրութեան տակ՝ այն բոլոր հոգերը, որոնց մշակումը հիմնւած է ուրիշի աշխատանքի շահագործման վրայ: Ինչ վերաբերում է կօնկրետ ձեւերի որոշման, այդ միջոցի իրականացման հետեւողականութեան՝ դա թողնոււմ է առանձին ազգութիւնների պատկանող կուսակցութիւնների ձեռնահասութեանը, որոնք կը կարգադրեն խնդիրը՝ համաձայն իրենց երկրների տեղական յատուկ պայմաններին:

Թ) Հասարակական, քաղաքային ու համայնական տնտեսութեան զարգացումը, պետական և մունիցիպալ քաղաքականութիւն, որ կը նպաստէ կօօպերացիաների (ընկերակցութիւնների) զարգացմանը՝ խիստ ռամկավարական հիմունքների վրայ:

Ընդգծելով համաձայնութիւնը այդ կէտերի նկատմամբ, կուսակցութիւններից իւրաքանչիւրը դրանով մի վայրկեան իսկ չէ շեղոււմ իր ծրագրի ունեւ հաստատական առանձնատկութիւններից, որոնք համապատասխանում են յատուկ պայմաններին այն միջավայրի, ուր նա գործում է, կամ թէ համապատասխանում են ընդհանուր ոգուն այն սկզբունքների, որոնց վրայ հիմնւած է նա: Բայց այդ բոլոր կուսակցութիւնները հաւասարապէս խոստովանում են, որ անհրաժեշտ է առաջ մղել ու անմիջապէս իրականացնել ինչպէս հիմնադրի ժողովներում և օրէնսգրական հիմնարկութիւնների մէջ, այնպէս և անցողական յեղափոխական շրջանում, յաղթական աշխատաւոր ժողովրդի անմիջական յեղափոխական միջոցներով՝ այն մի շարք պահանջները, որոնք արմատական արժէք ունեն՝ քաղաքական և կալաւածական տնտեսկէտից: Այդ պահանջները պիտի ապահովեն պրօլետարիատի և ամբողջ աշխատաւոր մասսայի մարտական, հաստատուն դիրքերը, քաղաքական և տնտեսական, յետագայ կուի համար— կուի, որը վերջնականապէս պիտի ազատէ ժողովուրդը ոչ միայն քաղաքական ստրկութիւնից, ոչ միայն ֆէօդալական և ճորտական ճնշման բոլոր փնացողներից ու փշուրներից, այլ և ժամանակակից բուրժուական պիտաւորական հարստահարութիւնից: Թող ուրեմն, մեր քաղաքական նշանաբանների հետ միասին, քարձա-

ձայն հնչէ մեր կողմը՝ ուղղւած անմիջապէս ժողովրդի տնտեսական հարստահարողներին:

Աշխատանք՝ աշխատազուրկներին, հաց՝ բաղձներին:

Հողը և նրա արդիւքները՝ բոլոր աշխատաւորներին:

Կեցցէ՛ յեղափոխութիւնը, կեցցէ՛ սօցիալիզմը:

ՌՈՒՍԼՑ ՍՕՑԻԱԼ-ԶԵՂ. ԿՈՒՍԼԿՑՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԼԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
ՎՐԱՑ ՍՕՑ-ՓԵԴ-ՅԵՂ. ԿՈՒՍԼԿՑՈՒԹԻՒՆ
ԼԵՀԱԿԱՆ ՍՕՑԻԱԼԻՍՏ. ԿՈՒՍԼԿՑՈՒԹԻՒՆ
ԼԵՏԻՇԱԿԱՆ ՍՕՑԻԱԼ-ԴԵՄՕԿ. ՄԻՈՒԹԻՒՆ
ԲԷԼՈՌՈՒՍԼԱԿԱՆ ՍՕՑԻԱԼԻՍՏ. ԳՐՕՄԵԴԵ

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԶԻՆԻՈՐՆԵՐԻՆ

Ցարերի երկրից հալածական երիտասարդութիւնը հպարտութեան յուզմունքով կարգաց հետեւալ լուրը, տպագրւած եւրոպական լրագիրների մէջ:

«Կովկասում դէպքերը լուրջ կերպարանք են ընդունում: Հաս զինւորներ միայն ապստամբներին: Տպաւորութիւնը անսովոր է»:

Լւրով է արդեօք այդ, թէ իրական մի դէպք, որ խոստանում է բաց անել ստրուկ երկրի պատմութեան մէջ նոր դարագլուխ, ազատութեան ցանկալի ուղին:

Ըմբոստներ շատ տեսանք:

Ըմբոստներ մտաւորական շրջանում, ուր գաղափարը երկրամեայ պայքարից յետոյ, իր փայլուն յաղթանակը ունեցաւ: Ըմբոստներ պրօլետարիատի խաւերում, ուր ազատութեան հրաւերը, թէեւ ուշ, թէեւ դանդաղէտ, արմատներ քցեց՝ կենսունակ շիթերով: Ըմբոստներ «հալածւածների և նեղւածների» այլևայլ շերտերում, նոյնիսկ այն շրջաններում, ուր երբեմն անգործութիւնն ու անհոգութիւնը լաւագոյն իդէալն էր, միակ նպատակը աշխարհային վայելչութեան:

Բայց ըմբոստներ այն դասակարգի մէջ, որ ստեղծւած է բռնութեան ձեռքերով, նոյն այդ բռնութիւնը հովանաւորելու համար. յեղափոխութեան կողմնակիցներ զօրանողների մէջ, որոնք ցարերի արեւատութեան անշէջ լապտերներն են միապետութեան լայնածաւալ տարածութեան վրայ. ապստամբութեան համակրողներ այն տարրի մէջ, որ ոչ միայն ի պաշտօնէ, այլ նոյնիսկ հոգով, սրտով և անունով մի գործ, մի նպատակ, մի տենչ միայն ունի՝ իր արիւնով ու անձով բռնապետութիւնը պաշտպանել, կուրծք տալ գահի և ցարի համար— դա յուզիչ, սրտապնդող նորութիւն է, ընդունակ հոգեկան թրթռու պատճառելու նոյնիսկ բացառիկ լաւատեսներին, մէկը այն լուրերից, որոնք գալիս են նոր հորիզոններ բանալու ազատարար կուի աջողութեան համար...

Չօրա նո՛ց. — ազատութեան գերեզմանատունն է այդ, առասպելական այրը, որտեղից դարեր շարունակ փչում է մահաբեր քամին, կոչւած կիզելու ամէն մի

ծիր, որ կեանք է բերում, որ հոգի և շունչ է տալիս: Զի նւոբակն. — խաղաղութեան բացասումն է այդ, անէծքը հալալ աշխատանքի, որ մի կոչում միայն ունի — սպանել, մի զբաղմունք միայն — սպանել, մի իդէալ — սպանել:

Զի նւոբ. — ժողովրդի ծոցից դուրս եկած և թըշնամի նոյն ժողովրդի. հայրենիքի պաշտպանութեան սպասուոր՝ անունով, բայց նրան ջլատողը՝ գործով: Գժբախտ՝ իրրեւ ստորագրեալ, գժբախտացնող՝ իրրեւ գործադիր: Կարեկցութեան արժանի զօրանոցում և պատերազմի դաշտի վրայ, ատելութեան արժանի՝ քաղաքներում ու հրապարակների վրայ: Թիկունք բռնապետութեան, թոյն՝ ազատութեան համար:

Որպիսի՞ ողբերգական վիճակ:

Բռնապետութեան այդ թիկունքը, որ հանդիսաւոր երգում է տալիս իր կեանքը զոհ բերել իշխանութեան և մեծաւորին, ժողովրդի անբաժան մասնիկն է, ծաղիկը ազգաբնակչութեան, որին խլում են իր տանից, աշխատանքից, միջավայրից՝ ամբողջ հինգ տարի զինեւորական ծառայութեան՝ մէջ տանջելու համար, յօգուտ ժողովրդական ամենամեծ թշնամու — միապետութեան, որ յենւած նոյն այդ զինեւորների անձնւորութեան և հաւատարմութեան վրայ՝ ծծում ու լափում է նրանց ստեղծագործող ուժը, նրանց կենդանութեան արմատը...

Ո՞վ չէ յիշում զինեւորագրութեան աղետարն տեսարանները. — Ահա շինական երիտասարդները, խմբւած գիւղի առջև, որ սովորական վայրն է գերջին մնաս բարովի: Որքա՞ն դառն արտասուքներ թափւեցին նախորդ գիշերները: Պառաւ մայրը, որի մինուճարն է գնացողը, ջահիլ ամուսինը, որ ուրիշ ապաւէն ու օգնական չունի, յուսաբեկ ազգականներ, որոնց որդիքը վաղուց են գնացել նոյն ճամբով — բոլորն էլ սգաւոր՝ մնաս բարովի են կիկր: «Պիտի վերագառնա՞ն արդեօք», մտածում են ճամբայ գնողները ու արտասուքի մէջ խեղդում իրենց անծայր վիշտն ու բողբոջը: Եւ նորակոչները գնում են, բայց թէ ի՞նչ ճամբով, քանի՞ տարւայ համար — ոչ ոք գիտէ...

Ցանում են նրանց, այդ «օրինաւորա՞ծ սարուկներին» տանջելու հիւսիսի անծանօթ, անս. վոր վայրերում, կամ կոտորելու Մանջուրիական անապատներում, մի գործի համար, որ օտար է նրանց, մի գաղափարի համար, որ հերքում է արդարութեան և մարդկայնութեան:

Եւ ի լըումն այդ կրկնակի տանջանքի — ահա գաղանային հրաման՝ կանգնել համբերութիւնից ելած, յուսահատ ժողովրդական մասսաների գիմաց և հրացանի բռնել ըմբոսանքին, որոնք հաց են ուզում, որովհետեւ ստամոքս ունին, ազատ շնչել են կամենում, որովհետեւ թոքեր ունին:

Զինւոր որդին — աշխատաւոր հօր դէմ:

Զինւած եղբայրը — անվէն քրոջ դէմ:

Զի նւոբնե՞ր:

Ահա այն անմիտ, աննպատակ դերը, որ ձեզ տանում է դէպի մարդասպան պատերազմի ահաւոր դաշտը, ահա այն ոճրագործ պաշտօնը, որ մղում է ձեզ դէպի հրապարակներն ու փողոցները: Եւ տեղ դուք խողեսողում էք, միւս տեղը խողեսողում: Եւ վերջինը աւելի ամօթալի, քան առաջինը:

Մտածել խորհել է՞ք դուք գէթ մի վայրկիան, մի րոպէ այն գժբախտ չարագործութեան մասին, որ ձեր պաշտօնն է, կամայ թէ ակամայ, և զգացիլ է՞ք արդեօք մի անգամ՝ ձեր հոգու հեռաւոր խորքերում, որ այդ օրինակ հնազանդ, անբողոք վարմունքով՝ դուք աջակից էք ծիրանաւոր ոճրագործներին, մասնակից բռնապետութեան ստեղծած ահ ու սարսափին, մահացու թշնամի ձեզ ծնող ժողովրդին, ձեր գիւղին ու գաւառին, ձեր շղթայակապ հայրենիքին:

Կովկասեան քաղաքներում ու գիւղերի մէջ, ժողովրդին հրացանի բռնողը դուք էք, զի նւոբնե՞ր: Գուք էիք, որ յունւարի Ծին, ինչպէս զինւած պատնէշ, կանգ առիք «արդարութիւն» գոչող անզէն ամբոխի դիմաց, Ձմերային պալատի առջև: Գուք էիք, որ բալւ մատանջ լեհաստանի քաղաքներն ու շէները արիւնով ներկեցիք, սրբազան արիւնով աշխատաւոր ամբոխի, որ չէ ուզում, կամ աւելի ճիշդ՝ չէ կարող ապրել քաղցով և հագնել մերկութեամբ: Գուք էք, զինեւորներ, որ հպարտ ձեր մարդասպան գործիքներով պատրաստ էք կատաղաբար՝ ինչպէս գազան, և ապուշօրէն՝ ինչպէս ոչխարային հօտ, նետել ձեր նմանների վրայ և դիակներին մէջ որոնել ձեր քաջութիւնն ու պատիւը: Մական դա պատիւ չէ, այլ նախատինք: Գա քաջութիւն չէ, այլ ոճիր:

Չեզ, գժբախտ սարուկներ, երգւեցնում են հաւատարիմ լինել գահին և ցարին, որ երբեմն միամիտ եկեղեցու աչքում՝ արդարութեան և հայրական հոգածութեան մարմնացումն էր, — և այդ երկմամբ ամրապնդած՝ քշում են ձեզ դէպի եղբայրասպան գործեր: Գուք երգեցիք հնազանդ լինել ձեր սպաներին, հայրենիքի պաշտպանութեան գործում: Չեզ ստիպում են հնազանդ լինել և հայրենիքի աւերման մէջ Գուք երգում սուր կուրծք տալ ժողովրդի թշնամուն. ձեզ հարկադրում են կուրծքը պատռել... նոյն այդ ժողովրդի: Երգեցիք ծառայել հայրենիքին, բայց ոչ հայրենիքը ստրկացնողներին, գահին և ոչ աւազականոցին, գահակալներին, բայց ոչ ծիրանաւոր ապուշներին...

Գա երգում չէ, այլ յանցանք:

Կովկասեան զինեւորներ:

Քաւել պէտք է այդ յանցանքը, որ սեւ է, ինչպէս խաւար, և մահառիթ՝ ինչպէս թոյն: Վայր դրէք այն հրացանը, որ ազատութեան չէ ծառայում, այլ ստրկութեան: Քանգեցէք ձեր երգումը: Ըմբոսացէք ցարի դէմ, որ

ամենամեծ երգմանանցն է ժողովրդի և պատմութեան առջև. սպաների գէտ, որոնք անխղճօրէն կը լայնացան նուրբան հրամաններ են արձակու. զինուորական կարգապահութեան գէտ, որ նախատինք է ձեզ համար, տանջանք՝ ժողովրդի գլխին:

Ըմբոստացէ՛ք, զինւորներ:

Բազմատանջ հրացանի բռնած, արիւնաքամ ժողովրդի աղերսն է այդ, վերջին կտակը մարդ շրթունքների:

Յ Ե Ղ Ա Փ Ո Խ Ա Կ Ա Ն Կ Ռ Ի Ի

Կ Ռ Ի Ի Ն Ե Ր

ՍԱՍՆՈՅ ԵՒ ՄՇՈՅ ԴԱՇՏԻՆ ՄԵՂ

ՄԱՆՐԱՄԱՍԵ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակ. № 4-ի)

12. ՄԿՐԱԳՈՄԻ ԿՌԻԻԸ

Օր մը գիւղին կը մօտենան խուժը մը թիւրք զօրքեր: Ռէսը անոնց դիմացը կ'ենէ իմանալու համար, թէ ի՞նչ նպատակով է իրենց այցելութիւնը: Նպատակ... մի խուժը թիւրք զօրք հայ գիւղ մը մտնէ, ի՞նչ հարկաւոր է նպատակը հարցնել, պէտք է ուտէ, խմէ, թալնէ, թափէ, ընտանիքի սրբութիւնը ոտնակոխ ընէ և անցնի գնալ:

Խուժէն կը բաժնուին քանի մը զօրք՝ գիւղը գնալու և իրիկան քէֆի համար պատրաստութիւններ տեսնելու: Յանկարծ գիւղին մէջ հրացաններ կը պայթին և գնդակներ կը թռչնին գէպի մօտեցողները: Թշնամին անմիջապէս գիրքեր կը բռնէ ու կըսկսի պատասխանել: Խմբի ձիերը հրացաններու ձայնէն խրտչելով բոլորն ալ կը փախչին և գիւղը կը թափւին: Սմբատ կը վերցնէ ձիերէն երկուսը և երկու ընկերի տալով կ'ուղարկէ Կարս՝ կուրլուրը Մուրատին հաղորդելու: Կուրլը կը տեսէ մինչև իրիկուն: Երեկոյեան հետուէն կը նկատեն առաջացող մեծ բազմութիւն մը. երբ բազմութիւնը բանական կը մտնեն, անոնց մէջէն որոշ կերպով կը լսուի ձայներ՝ «կուսեցէ՛ք տղերք, կուսեցէ՛ք, հա՛ հասանք»: Ատոնք պայաքցի քրդերն էին, որոնք հայերէն խօսելով կ'ուզէին սխալեցնել մերոնք, իրենց օգնութեան եկողներ արծիւ տալով և յանկարծակի կերպով պաշարելով: Բայց շուտով կը պարզուի անոնց կեղծիքը: Տղայք կըսկսին անխնայ կրակ թափել մօտեցողներուն վրայ: Միւս կողմէն ալ գիւղէն դուրս կուգայ տղաներէն մաս մը և դիրք կը բռնէ գիւղին շրջակաները: Երբ մուրալ բոլորովին կը կոխէ, գիւղի մէջ մնացողներն ալ դուրս կ'եննեն և բոլորը միասին կը հեռանան գիւղէն: Խուժը կ'որոշէ Յունան գնալ, որովհետև յարմարութիւն չկար Մեղրագետի հարաւային ափը անցնելու, ուր աւելի ապահով կը լինէին: Այդ գիտաւորութեամբ, երբ Յունանի ճամբան բռնած ուղիդ արեւմուտք կերթան՝ յանկարծ գետի ափին մօտ աղմուկ մը կը լսեն. դա նորընցի հայ մ'էր, որ տոփով (լաստ) միւս ափը կ'անցնէր իր արտերը աչքէ անցնելու: Տղերք ձայն կուտան գիւղացուն, որ կուգայ և իր տոփը սիրով կը դնէ տղայոց տրամագրութեան տակ: Քիչ վերջ խուժը գիմացի ափը կ'անցնի և կը բռնէ Ալվառինձի ճամբան:

Մկրագոմի կուրլն մէջ թիւրքերէն կըսպանին մէկ յիսնապետ և 11 զինւոր. իսկ մերոնցմէ ոչ մէկ կորուստ:

Այդ միևնոյն օրը Խասգեղի մօտերը կըսպանին զօրքերէն երեք հայ հօտաղներ, որոնց մարմինները ժողովուրդը կը վերցնէ և կը դնէ եկեղեցին: Պատահաբար այդ օրը գիւղը կուգայ անգլիական հիւպատոսը և անձամբ կը տեսնէ երեք անմեղ զոհերը:

13. ԴԵՐԸՔԻ (Աշտիշատ) ԵՒ ԿՌԻՐԱՎՈՒ

ԿՌԻՐԱՎՈՒ

Դէրըքի մէջ կը գտնուէին հայ զինւորներէն 4 հոգի. քրդերը կ'իմանան այդ և կ'երթան գիւղացիներէն կը պահանջեն անպայման կերպով: Մերոնք պարտաւորւած կը լինին կուրլով դուրս քշել զանոնք գիւղէն: Մուրալ կ'իմեղնէ երբ կը հեռանան, ճանապարհին կը հանդիպին Քեռիին, որ կուրի ձայնն աղած ԿուրաՎուրէն օգնութեան կուգար: Հետեւեալ օր քիւրդերը կը փորձեն երէկուան կուրլն վրէժը անդէն և անպաշտպան գիւղացիներէն լուծել, կը յարձակին գիւղին վրայ և կըսկսին թալնել. կըսպանեն նաև 8 հայեր:

Քեռին նորէն կը վերադառնայ ԿուրաՎուր: Բայց այնտեղ նկատելով, որ չի պիտի կրնայ ապահով լինիլ կառավարութեան և քիւրդերու հետապնդումներէն՝ գիւղացիների խնդրանքով իր համար կը փնտռէ մի ուրիշ աւելի յարմար տեղ: Մուրատ գետի ափին սարքել կուտայ գետնափոր մը և հոն կը մնայ ժամանակ մը իր 6 ընկերների հետ. ո՛չ ոք չէր գիտեր Քեռիի նոր թաքստավայրի մասին՝ բացի գիւղէն հաց բերողէն: Մի օր երբ դուրս գտնւած, ընկերներէն մէկը կ'ուզէ ներս մտնել՝ կը նկատուի թիւրք զինւորներէ: Թիւրքերը կուգան գետին ափը, ուր կ'աշխատի եղբոր իր արտին մէջ գիւղացի մը. այդ արտին բոլորովին մօտիկ մի տեղ դրած կ'ըլլայ ցաք, վեր կը վերցնեն այդ ցաքը և տակը կը տեսնեն գետնափոր մը: Գետնափորի եզրերին զինւորներ կ'երևին թէ չէ՝ ներսէն յանկարծ կ'արձակին միանգամայն եօթն հրացաններ. զօրքերը կը պաշարեն գետնափորի անցքը և կըսկսին գնդակներ տեղալ ներս: Այնտեղ կըսպանուի Քեռին իր 6 ընկերներով: Թիւրքերը կը վերադառնան գիւղը, և կարծես սիրտ առած իրենց թափած արիւնէն՝ կըսկսին համարձակապէս ծեծել, հայհոյել և թալնել գիւղացիները. իրենցը կեաւուր, ֆէղայի սաքլաբա պիլօրսիզ — խող հայեր, ֆէղայի պահել կիմանաք, ըսելով:

14. ՍԲԱՂԱՆԱՅ ԵՒ ԳՈՄԵՐԻ ԿՌԻՐԱՎՈՒ

Վահան հրեք զինւորներով քաշւեր էր Սբաղանայ սար: Անդրանիկ նամակ կը գրէ Գէորգ Չաւուշին, որ Վահանը վերցնէ և դաշտ բերէ: Գէորգ Չաւուշ կ'ուղարկէ իրեններէ երկու հոգի Վահանը իր մօտ բերելու, որպէս զի միասին ուղևորին դաշտ: Տղերքը կը գտնէ և Վահանին կը յանձնեն Գէորգ Չաւուշի նամակը: Վահանը կ'որոշէ տեղ մը, ուր նամակաբերներ գիշերանց կրակ պէտք է վառէին, որպէս զի ինքը այդ նշանը տեսնելով գնար և անոնց միանար: Նամակաբերներ կրակը կը վառեն, իրենց տրված հրահանգին համաձայն, բայց կրակը կը վառուի ամբողջ գիշեր զուր տեղ, առաւօտեան մօտ միայն Վահան կը կարողանայ հասնիլ ժամադրավայրը, երբ արդէն լոյսը բացւած էր: Դիմացի բլուրներէ

զօրքերը կը նկատեն զանոնք և կը հետևին. մերոնք պարտաւորուած կը լինին կուսակցութեան իրենց հետեւը. կըսպաննուի նաև ընկեր մը. միւսները վերցնելով զենքերը և Վահանի պայուսակը կը փախչին:

Վահանի մահուան լուրը հասնելուն՝ Գէորգ Զաւուշ ինքը մինակ կերթայ Անգրանիկի մօտ: Առաւմարութիւնը որ ամենախիստ կերպով կը հետևէր Անգրանիկի հետքը գտնելու համար, օր մը կ'իմանայ որ նա գոմեր կը գտնուի. անմիջապէս պաշարել կուտայ գիւղը քրդերով և զօրքերով. Անգրանիկ կը դիմադրէ շատ յաջող կերպով. կուսի մէջ կըսպաննուին 7 բիրտ և մի հայ: Մուծը կոխելուն կը քաշուի դէպի լեռ:

15. ՏԵՐԲԵՎԱՆՔԻ ԱՐԱՂԻ ԵՒ ԲԵՐԻԱԿԻ ԿՈՒՒՆԵՐԸ

Կառավարութեան հետապնդումները տեղի պէտք է տային նորանոր կոռււքներու: Անգամ մը մերոնցմէ մի խումբ զինուորներ կը գտնուէին Տէրքէվանք. թիւրքերը և քրդերը իմանալով այդ՝ կը պաշարեն գիւղը. նորէն կըսկսի կռիւ, նորէն կը վազէ արիւն: Առաքելոց վանքէն, Բերդակէն և շրջակայներէն կուսի տեղ կը թափուին զօրքեր ու քրդեր. մերոնք գիւղին մէջ բաւական կուսելէ վերջ՝ կը քաշին Շարան քարեր, ուր կը շարունակուի հրացանաձգութիւնը: Թշնամիներէն կըսպաննուին 14 հոգի: Մեր տղայոց քաշելէն վերջ, սակայն, սարսափելի կ'ըլլայ գիւղացիներու դրութիւնը. թրքական բարբարոսութիւնը անխնայ կերպով կ'աւերէ ամբողջ գիւղը, կըսպաննուին 33 հոգի, կը վիրաւորուին շատերը, իսկ գիւղացու կայքը ամբողջապէս կը թալանուի: Հրացանաձգութեան ձայնէն Մուշէն կոտորածի տեղը կը հասնին Փրանսական և անգլիական հիւպատոսները ու ակնաւորապէս կը լինին կոտորածին ու թալանին, որոնք սակայն կը դադրին անմիջապէս:

Մի անգամ հայ զինուորներէն մի խումբ կ'իջնէ Արաղի մօտերը և գիւղ կ'ուղարկէ զինուորներէն մէկը՝ հաց բերելու. գիւղէն թիւրքերը կը նկատեն հաց փոխադրողը և կը հետևին անոր մինչեւ խումբի իջած տեղը. տեղի կ'ուեննայ փոքրիկ ընդհարում մը. մերոնք կը քաշին դէպի Բերդակ. հրացանի ձայնէն Հաւատորիկի զօրքերը շուտով կուսի տեղը կը հասնին ու կը միանան Արաղի թիւրքերուն: Բերդակի մօտ, երբ մերոնք կը հասնին, անյաջող ընդհարումէ մը յետոյ՝ գիւղը կը մտնեն և ինչ որ չեն կրցեր ընել Ֆէդայիներուն, կ'ընեն խաղաղ գիւղացուն. գոնեւ կոտորուելէն, շատերը լաւ մը ծեծելէն ու թալանելէն յետոյ կը մեկնին:

(Շարունակելի)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԻՃԱԿԸ

ԿԻՒԼԻԱՆ ԵՒ ՅԻՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԴԻԴԱՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

Հալէպ, 4 մարտի 1905

— Ինչի՞ համար են եւրոպացոց ներկայացուցիչները Թիւրքիայում—հարցրեց մէկը ինձ անցեալ օր— և ինչո՞ւ համար է նստած Փրանսիական փոխ-հիւպատոսը Մարաշում: Երկար մտածեցի այդ հարցի մասին, բայց չկարողացայ մի որոշ պատասխան գտնել:

Գիտեմ որ շատ են տեսանելի և քօղարկուած վաճառական հիւպատոսները: Քիչ չեն նաև հոգի որսողները՝ (ինչպէս այսօր անւանում են միսիօնարներին), կամ նրանց հովանաւորողները: Վերջապէս, ինչպէս և այլ ասպարէզներում, պակաս չեն և այնպիսի հիւպատոսներ, որոնք նայում են իրենց աթոռին՝ իրրեւ հանգստութեան յարմար տեղի. մի-մի անգամ քօղարկելով իրենց պարագլուխները՝ թիւթներ ժողելով կամ ասորական փլատակները քրքրելով: Բայց չէ՞ որ կան և այնպիսի հիւպատոսներ, որոնք գտնում են իրենց կոչման բարձրութեան վրայ. չէ՞ որ նրանք հսկում են իրենց գտնուած վայրի խաղաղութեան և մասնաւորապէս քրիստոնեաների ապահովութեան և անգործութեան վրայ: Դժբախտաբար վերջին կէտը դժւար է ստուգել մեր շրջանի և մասնաւորապէս Մարաշի նկատմամբ:

Մարաշում, ինչպէս յայտնի է, Փրանսիական փոխ-հիւպատոսութիւնը հաստատուած է հայկական կոտորածներից յետոյ: 1895-96-ին սուլթանի զօրքի պարտութիւնից յետոյ, թիւրք կառավարութեան և Զէյթունի հայերի մէջ հաշտութիւն կայացւեց Անգլիայի, Փրանսիայի, Իտալիայի և Ռուսաստանի ներկայացուցիչների միջամտութեամբ ու միջնորդութեամբ: Հետեւաբար Մարաշում նստած եւրոպական միակ ներկայացուցիչ, Փրանսիական փոխ-հիւպատոսի վրայ, բացի ընդհանուր անգործութեան հսկելու պարտականութիւնից, ընկնում է և մասնաւոր պարտականութիւն՝ հետևել, թէ գործադրուում են արդեօք պետութիւնների ստորագրած պայմանները Զէյթունի գալմագամութեան նկատմամբ:

Ահա ձեզ երկրում տիրող խաղաղութեան և Փրանսիական փոխ-հիւպատոսի հսկողութեան ու դերի վերաբերեալ մի քանի փաստեր:

1) Քրիստոնեայ գալմագամը, որ պետութիւնների միջնորդութեան շնորհիւ նշանակւեց աղքատ լեռնային Զէյթունի շրջանին, իբր թէ հանգստութիւն տալու համար, իրօք գոյութիւն չունի: Նա չէզոքացւած է բուրդով իր պաշտօնի մէջ և շրջանի բոլոր գործերը *de facto* կատարում է զինուորական հրամանատարը... Այսպիսով թէ պետութիւնների խօսքն է յարգւած և թէ Թիւրքիայի շահը ապահովւած: Երկու կողմերն էլ գոհ են. հարցնող չկայ միայն բուն աղգաբնակութեան գոհունակութեան մասին:

2) Հողագլուրկ լեռնականները, մանաւանդ բուն զէյթունցիները, որոնք դարերի ընթացքում պարագլուխ էին ջորեպանութեամբ՝ այցելելով Հալէպ, Իսթանբուլ, Կեսարիա, Խալիփութ, Փոքր-Ասիայի ամենահեռաւոր վայրերը—օրինական և ոչ օրինական խտութիւնների պատճառով անկարող են պարագլուխ իրենց հին արհեստով և ենթակա են աղքատութեան, հիւանդութիւնների, սովի:

3) Շրջակայ տասնեակ գիւղերի ազգաբնակչութիւնը, որ այնքան տուժեց կոտորածների ժամանակ՝ կորցնելով աշխատողներին, զրկելով տաւարից, ոչխարից, այծից, ոչ միայն օգնութիւն չստացաւ «թափաքի փառիշահից», այլև անցեալ տարւանից ենթարկւեց անասունների կրկնապատկած տուրքին: Եւրոպական միջամտութիւնից յետոյ էր, որ շատ տներ լծկանը կորցնելով՝ քրիստոնեայ հողագործներից շատերը դիմած են վրանաբնակութեան, այսինքն՝ կ'իսաւ յրեն աղաժ են:

4) Ինչպէս Փոքր-Ասիայի այլ վայրերում, այստեղ ևս թող չի տրուում հայերին վերանորոգել թալանուած,

աւերած դպրոցները, եկեղեցիներն ու աղօթատեղերը: Կրօնական ծէսերը — որ նւիրական են մահաւանդական լեռնականների համար — կատարուում են փլատակների տակ, ախոռների և այրերի մէջ, իսկ տեղ-տեղ չեն կատարուում բոլորովին...

5) 1895-ի յունւարի հաշտութեան պայմանով՝ Թիւրքիան վերահաստատուում էր Զէյթունում անցեալում ունեցած զինւորների գունդը: Ինչ ասել կուզէ, որ սուլթանի կառավարութիւնը օգտուեց պայմանի այդ կէտից և Զէյթուն ուղարկեց ոչ միայն 800 զինւոր, այլև 3 թնդանօթ: Տարիներ անցան, երկիրը «խաղաղեց»... և երեք ամիս առաջ Իսթանբուլից բերեցին և Զէյթուն փոխադրեցին եօթը զանազան տեսակի արագաձիգ թնդանօթներ, բազմաքանակ ռազմամթերքի հետ միասին: Թէ ինչ զգացմունքներ էր զարթեցնում այս փոխադրութիւնը տաճիկների և հայերի մէջ — հեշտ է որոշել: Ամէնից շատ դողում էին մարաշիքներանք, որոնք հազարից աւելի աշխատաւորներ զոհ տւին տասը տարի առաջ:

6) Մարաշում կան բանտարկեալներ, որոնց մէջ մի քանիսը «քաղաքական», մինը ցմահ դատապարտւած՝ Եւրոպայում տպագրւած մի թերթ կարդալու համար, միւսը 15 տարւայ բանտարկութեան, մի երգարան կամ սաղմոսարան ունենալու համար և ըն: Լուսաւոր, ազատամիտ Փրանսիայի ներկայացուցիչը արդեօք մի անգամ այցելեց բանտը, մի միթարական խօսք ասաց «Մարսէլէզ» կարդալու համար բանտում փողոկին: Աւելին ևս ամբողջ հինգ տարւայ ընթացքում Մարաշի բանտում հեծում էր մի բուլղարացի (թիւրքերը հայ էին կարծել և 5 տարւայ բանտարկութեան որոշում տւել): Բանտարկեալը լուր տւեց իր մասին Եւրոպայի միակ ներկայացուցչին, պաղատելով նրա կառավարութեան միջամտութիւնը. թիւրքերը իմացան այդ և գարշելի զնդանից բուլղարին փոխադրեցին մի աւելի վատ և մութ խոց: Փրանսիայի ներկայացուցիչը տեսաւ այս և լուեց: Նա լուր անգամ չտւեց բանտարկեալի մասին Պոլսոյ բուլղարական գործակալին: Բուլղարը կրեց կամայականօրէն նշանակած պատիժը մինչև վերջ. իսկ հինգ տարւայ ժամանակամիջոցը լռանալուց յետոյ՝ ձեռքերը կապկալւած՝ էտապից էտապ ուղարկեց գէպի Իսկէնտէրուն, թէ ուր, յայտնի չէ... Գերութեան մէջ ապրող ժողովուրդը ցաւեր ու դարդեր շատ ունի: Թիւրք եաթաղանի տակ հեծող քրիստոնեաները հոգեկան սփոփանք կրգգային, գոնէ մի քանի բոպէ անվախ շունչ քաշելով՝ ճնշւածների պաշտպան, հաւասարութեան և եղբայրութեան նշանաբանին հետևող Փրանսիայի ներկայացուցչի մօտ: Բայց կարող է արդեօք մէկը ազատօրէն մտնել այն բնակարանը, որի վրայ ծածանւում է երեքգոյնի դրօշակը: Դեկտեմբերի սկիզբներին Զէյթունցիներից մէկը քաջութիւն թէ միամտութիւն է ունեցել այցելել Փրանսիայի փոխ-հիւպատոսին և... մինչև օրս հեծում է բանտում:

Այդ տեսակ փաստերի դիմաց, իրաւունք չունիմք միթէ հարցնելու, թէ ինչո՞ւ համար են հաստատւած Փրանսիայի հիւպատոսարանները Թիւրքիայում՝ անհասանելի քսակը լեցնելու, կրօնափոխութիւնը խրախուսելու, օգափոխութիւն անելու, թէ՞ խաղաղութեան վրայ հսկելու, Փրանսիայի տւած խոստումները կատարելու և հանրապետութեան դրօշը բարձր պատուով պահելու համար: Թող այս հարցերին պատասխանեն իրենք Փրանսիացիք:

Վ Ա Ն, 18 մարտի

Սասունի և Մուշի աղէտներէն վերջ՝ Թիւրք կառավարութիւնը սովամահ կ'ուզէ անել Վասպուրականը իր բոլոր գաւառներով: Սարսափելի սով է տարածւած Կարճկան, Կառկառ, Սպարկերտ և Կաւաշ գաւառներու մէջ: Կառավարութիւնը անգութ կերպով պագիյէ կը հաւաքէ. ասիկա բաւական չէ, հարկաւաքները անլուր միջոցներով կաշառքներ կը վերցնեն գիւղացիներէն և կը խռտանգեն, իսկ բիւրգ սէլէֆտարները, առիթէն օգտւած, միւս կողմէն կը տարածեն իրենց անգութ ճիրանները. կացութիւնը տխուր է և սրտաճմլիկ. գաւառներ հայ մուրացկաններով լեցւած են, որոնք ի զուր կը թափառեն չոր ցամաք հաց գտնելու:

Կ. ՊՈԼԻՍ, 10 ապրիլի

Սիրիական Տրիպօլիսի մէջ գտնուող հայ բանտարկեալներ. — ցմահ բանտարկւած են՝ 1) Գէորգ Փառչաճեան, սամաթիացի, ձերբակալւած 1897-ին, 2) Մուրաթ Տէր Մինասեան, Պիթլիսի Տատկու Վանիկ գիւղացի, ձերբակալւած 1897-ին, 3) Խաչուկ Էլուխեան, ռոտոսթօցի, ձերբակալւած 1897, 4) Յարութիւն Պէյլատեան, իւսկիւտարցի, ձերբակալւած 1898-ին, 5) Պետրոս Յովսէփեան (ոչ յեղ), սամաթիացի, ձերբակալւած 1897-ին և 6) Վառաշապուհ Սերոբեան, ասլանպէկցի (տասը տարով), ձերբակալւած 1901-ին:

Ասոնց վիճակի մասին առնւած տեղեկութիւնները շատ սրտաճմլիկ են. յաճախ դիմած են պատրիարքարան — ոչ մի պատասխան: Բանտին խոնաւ և հակառողջական վիճակը աննկարագրելի է: Իրենց պատիժէն աւելին ենթարկւած են. փոխանակ բերդարգելութեան՝ թիւրքարտի պատիժը կը կրեն: Նիւթական կացութիւնին ողբալի է:

Արիայի բանտի մէջ կան 8 քաղաքական բանտարկեալներ, որոնք նոյնպէս զուրկ են նիւթական միջոցներէ: Ասոնց երեքը ցմահ բերդարգելութեան են դատապարտւած, երկուսը՝ մահաւան, ութը հոգի տասը տարւան բերդարգելութեան և մէկը ցմահ արքայի:

Թ Ղ Թ Ա Կ Ց Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Բ Ա Յ Ն Ա Մ Ա Կ

ԲԱԳԻԻ ՆԱՀԱՆԳԱՊԵՏ ԻՇ. ՆԱԿԱՇԻՁԷԻՆ

(Թարգ. ողեսներէն ձեռագրից, տարածւած Ռուսաստանում)

Ամբողջ Ռուսաստանը, ամբողջ աշխարհը սարսափից երերեց, իմամալով փետրւարի 6-9-ին Բագում տեղի ունեցած անցքերը:

Ռուսաստանը փոխուում է և չէ կարող գտնել դժբախտութեան պատճառը: Ով որ ճամաչում է մրա հեղինակիմ, պարտաւոր է ցոյց տալ բացարձակապէս: Ապա թէ ոչ՝ մալիքը կը դառնայ յանցաւորին թագմող: Ես ճամաչում եմ այդ յանցաւորին և սրբազան պարտք եմ համարում տալ մրա ամուրը: Կոտորածի հեղինակը դուք էք:

Ահաւասիկ այն հիւմքերը, որոնցով ես ամբաստանում եմ ձեզ և պատրաստ եմ ապացուցանել այդ ամբաստանութիւնը:

1. Բոլոր ոստիկանները, զինւորները, կօզակները՝ երբ մրամց խնդրում էին ազատել կոտորուողներին՝ միակերպ ու միաձայն պատասխանում էին՝ «մեզ չէ հրամայւած»: Նրանցից մի քանիսը իրենց վրդովմունքով-էլիմ յայտնում, որ ստիպ-

լած եմ անշարժ մնալ և գէնքը ձեռքիմ դնել, թէ ինչպէս չարդում էիմ ամենդմենիմ:

2. Դուք և ձեր օգնական՝ ոստիկանապետ Դեմիցկի, կօզակները բազմաթիւ պահակով, շրջում էիք ծիով քաղաքի մէջ և փոխանակ հալածելու կոտորողներին՝ պիտմար հեռանում էիք՝ կարծես շտապելով դէպի մի այլ տեղ, թոյլ տալու համար մարդասպաններին ի կատար ածելու իրենց արիւնոտ գործը: Մինչդեռ ապացուցած է, որ երկու կօզակները կամ հիմա զինւած հայերի երեսը բաւական է եղել՝ մարդասպաններին փախցնելու համար:

3. Դուք յետ էիք մղում մրանց, որոնք դիմում էին ձեր օգնութեանը և երբ լալայէվմ ու ուրիշները ձեր մերձեցումը բերկրութեամբ մտածում էին թէ ազատւած են՝ դուք դեռ մրանց վրայ էիք յարձակում՝ բացարձակ սուտ մեղադրանքով, որ իւր մրանք հրացան էին արձակում և դրանով հրաւիրում էին վրէժխնդրութիւն:

4. Դուք ձեր շքախմբով մօտենում էիք շարլոդներին, շտապով խօսում էիք մրանց հետ, լուկ երբեմն Յոյմիսկ հրամայում էիք վերադարձնել մրանց իրենց գէնքերը, որ կօզակները սխալմամբ խել էին:

5. Դուք հրաժարում էիք տալ՝ զինուորական իշխանութեանը զբաւոր առաջարկներ՝ գէնքի դիմելու համար և բաւականանում էիք բերանացի կարգադրութիւններով, իմանալով, որ ձեզ չպիտի հաւատային լուկ խօսքով: Այդքանը բաւական է, որպէսզի համարել ձեզ ոչ միայն յանցանքի թողլատրող, այլ և գործակից մարդասպանների. ի նկատի առնելով ձեր բարձր դիրքը Բագում, դուք, կարելի է ասել, հոգին էք այդ ամբողջ շարքի: Կայէն, ի՞նչ արիւր եղբայրներդ հետ:

Բայց իբրեւ վախկոտ, դուք բոլոր ժամանակ ստում էիք, ձեռնալով, որ իբր չունիք բաւականաչափ ուժ սարսափեցնելու վերջ դնելու համար: Դուք խաբում էիք հասարակութիւնը, ասելով որ իբր հրաման էք տնել՝ գէնք գործ դնելու: Դուք միմեջ ամգամ երբեմն թափում էիք կոկորդիլոսի արտասուքներ:

Դուք գլխաւոր չզգացիք՝ փորձել խաբելու հասարակութիւնը, իբր թէ պաշտօնական խնդիրք էք ներկայացրել, որ հրապարակով քննեն խնդիրը հասարակութեան պատկերակների ներկայութեամբ, լաւ իմանալով, որ այդպիսի դատաստանի իրաւունք դուք չէք ստանայ:

Ձեր գործակիցները, Դեմիցկի, Խօմիցկի, Բօրոդիկ, ձեզ հիշել լաւ եմ: Նրանք խղճահարում էին՝ ուղիղ մայել մարդկանց աչքերի մէջ, ոճրագործութիւնից յետոյ, ուր մրանք խաղացել են միայն երկրորդական դեր: Նրանք հեռացան: Դուք մնացիք Բագում, դուք, գլխաւոր ոճրագործ: Դուք մարդիկ էք ընդունում, խորհրդակցութիւններ էք հրաւիրում:

Դուք Կայէնից էլ վատ էք: Կայէնը մէկ եղբայր սպանեց, իսկ դուք թափախեցիք ձեր ձեռքերը հարիւրաւոր ամբողջ եղբայրների արեան մէջ: Կայէնը ինքն անձամբ սպանեց Աբէլին, իսկ դուք՝ օգտւելով ձեր հեղինակութիւնից, դէպի ոճիր մղեցիք շատ թշուառականների, որոնք երկար պիտի տանջւեն խղճի խայթոցներէ:

Կայէնը սարանեց Աբէլին և չղիպալ գալոց սերունդներին, իսկ դուք շանացիք բազմաթիւ սերունդներին տալով թանկութեամբ վրայ ցանել թշնամութեամբ սերունք Բագում սպառող բարեկամ ժողովուրդների միջև: Եւ միայն առողջ դատողութիւնը կարող է քանդել ձեր գարշելի ծրագրերը:

Դուք Յուդայից էլ վատ էք, որովհետեւ Յուդան, զարհուրելի գործը նկատեալ չէտայ՝ գլխաց ու գնաց խեղդեց. իսկ դուք հմարաւոր էք գտնում ապրել, ձեր բոլոր արածներից չետոյ:

Դուք անպատեցիք հրաշագեղ Վրաստանը, որ ձեզ իր գաւազն էր հա՛նում: Դուք անպատեցիք Ռուսաստանը, որի դէմ կարող եմ տրամադրւել աղէտի գոհիւրդ և անգիտաւկից ոճրագործները, կարծելով թէ ձեր և Ռուսաստանի մէջ կայ որեւէ ընդհանուր բան: Թող ձեր քննունդ լինի յաւիտեանս արհամարհած:

Ե.Լ.ԲԱՆՆԻՐ ՆՕՎԻԿՕՎ
(Բագուի նախկին քաղաքագլուխ)

Դ Է Պ Գ Ի Ց Յ Ե Տ Ո Յ

Բագու, 4 ապրիլի

Թիւրքերի առաջարկութեամբ Բագուի մէջ կազմեց մի թիւրք-հայկական կօմիտէ, բուրժուա դասակարգից, որը բաղկացած պիտի լինէր 10 թիւրքերից և 10 հայերից:

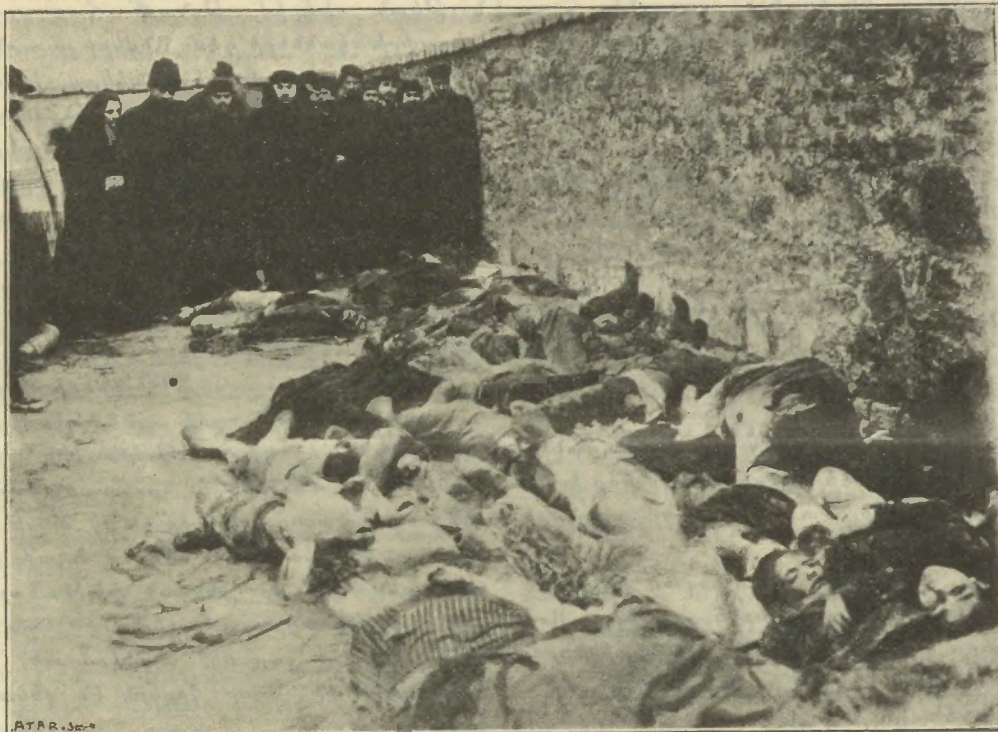
Կօմիտէի նպատակը պիտի լինի համբարաշխութեան և խաղաղութեան գործին նպաստել: Այդ մարմինը, որի գոյութեան մասին թիւրքերը տեղեկացրել են նահանգապետին, հայ անդամների առաջարկութեամբ՝ յանձն է առել ազդեցութիւն գործ գնել պրիստաւ Մահմեդ-Բէկովի վրայ, որպէս զի նա իրեն մի փոքր «փայելուչ» կերպով պահէ: Կօմիտէի թիւրք անդամները խոստացել են նաև ազդել Մահմեդ-Բէկովի վրայ, որ նահանայ Բագուից, և ինչպէս հիւսում է, հնարաւորութիւն ունեն իրենց խոստումը կատարելու:

Հասարակութեան որոշ խաւերում պատրաստեց մի խնդրագիր՝ ներկայացնելու Անատոլ կուզմիսկուն, որ Նշանակւած է Բագուի սղէտների պատճառները քննելու և յանցանքները պատելու: Ինչորատուները ուզում են, որ նախ քան քննութիւն սկսելը՝ ժամանակաւորապէս պաշտօնից հեռացնեն նահանգապետին և նրա ենթակայ բոլոր վարչական կամ ոստիկանական պաշտօնեաներին, քննութիւնը անկաշառ և առանց արտաքին ճնշումի կատարելու համար: Թիւրք-հայկական կօմիտէի հայ անդամները առաջարկել են թիւրք անդամներին, որ այդ խնդրագրին թիւրք տարին էլ ստորագրի, բայց նրանք հրաժարում են, իրանց գոյնը բոլորովին բաց անելով: Ահա նրանց առաջարկութեան բովանդակութիւնը: Մենք համաձայն ենք վկայել, որ ոստիկանութիւնը անգործ, անտարբեր գտնւեց կոտորածի ժամանակ, բայց համաձայն չենք լինի մեղադրել և դիտել, թէ ոստիկանութիւնն էր, որ թիւրքերին նախապատրաստեց և գոյց է աջակցեց ու մասնակցեց կոտորածին, որովհետեւ այդ տեսակ մի մեղադրանք կը պահանջէ փաստեր, մատնացոյց արած անձնաւորութիւններ: Մենք ոչ միայն համաձայն չենք լինի այդպիսի մեղադրանք անել, այլև կաշխատենք հակառակ գնալ և դիտեցարել հայերի մեղադրանքը: Ոչ մի թիւրք հարուստ կամ ինտելիգենտ չստորագրեց այդպիսի խնդրագիրը:

Թիւրք գրգռիչները այդքան երօս են առել տեղական հառապարութիւնից, որ իրանց յանդգնութեան ապշեցուցիչ փաստեր են տալիս. ահա դրանցից մի քանիսը նմուշի համար: Մի թիւրք գնում ու մի հայից պահանջում է հինգ հազար բուրլի, ասելով որ «դու պարտական ես»: Հայը զարմանում է անձանօթ թիւրքի այդ պահանջից և բնականաբար մերժում է, բայց սպառնալիքներ է ստանում: Եւ թիւրք-հայկական կօմիտէի անդամներից մէկի միջամտութեամբ հայու վերջ է տրւում պահանջին և սպառնալիքներին:—Այլ փաստաբաւականում թիւրքերը նախապէս խողովակները օրցնիկով ջարդելով՝ նախ են գողանում: Այդպիսի մի դէպք պատահում է և Մանթաշէվի նախահանքում: Նրա ծառայողներից մէկը, Տէր-Մկրտչեան անունով, հանդիպում է նախագահներին. վէճ է սկսւում, երկու կողմից ատրճանակներ են արձակւում, առանց մինը կամ միւսը վերաւորելու, և վերջիվերջոյ թիւրքը տեղի տալով՝ հեռանում է: Թիւրքի եղբայրը, որ բնակւում է

(Շարունակ. տես երես 76)

Բ Ա Գ Ի Ի Ա Ր Ի Ի Ն Ո Տ Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ն Ե Ր Ի Ց

ATPR. 35-4

ԴԻԱԿՆԵՐԻ ԿՈՑՑ

ATPR. 36

ԳԵՐԵՋՄԱՆԱՏԱՆԸ

բաղաբուս, լսելով այդ դեպքի մասին, բաղաբից գնում է Բալախանի, որպես զի սպանե Տէր-Մկրտչեանին, բայց չէ յաջողում: Տէր-Մկրտչեանը ինքնապաշտպանութիւն ցոյց տուող անձնաւորութիւն լինելով՝ թիւրքերը սպառնալիքներով պահանջում են նրանից պաշտօնից հրաժարւել և հեռանալ: Բայց նա սպառնալիքների դէմ սպառնալիքներ անելով, մինչև այսօր էլ չէ հեռանում:

Ուրիշ փաստ: Փիթօնի ֆիրմայի գլխաւոր ծառայողներից մէկի՝ Սարգիսբեգեանի մօտ՝ պրօկուրօրը հիւր է եղել: Թիւրքերը կասկածելով, որ այդ պարոնը կոտորածի թիւրք հեղինակներին մատնանիչ է արած՝ սպառնալիքով պահանջում են նրանից հրաժարւել պաշտօնից և Բագից հեռանալ: Նոյնը պահանջում են Փիթօնի քաղաքի գրասենեակից: Սարգիսբեգեանը վախից խոստանում է և պատրաստուում մայիսին հեռանալ: Բայց Տէր-Մկրտչեանի դեպքը առաջ գալով՝ նրա անվախութիւնը քաջալերում է առաջինին և յետաձգում է կատարել այդ խոստումը: Այս դեպքն էլ արձագանք գտնելով թիւրք-հայկական կոմիտէի թիւրք անդամները խոստանում են բաւարարութիւն տալ և սպառնալիքների առաջն առնել:

Ոստիկանութիւնը մի «շայկա» է կազմել, իբրև թէ քաղաքի հսկողութեան համար՝ գիշերները շրջելու: Ոստիկանական խմբերը յարմար առիթը չեն փախցնում անցորդներին խուզարկելու, փողն ու ատրճանակը առնելու: Խուզարկում են, փողն իւրացնում են և ատրճանակները ծախելով, նրանց գինն էլ դարձեալ իրենց գրպանն են դնում:

Մի շաբաթ է, որ այստեղ երկաթուղային ծառայողների, գլխաւորապէս արհեստաւորների, գործադուլ է: Կովկասեան երկաթուղու գլխաւորը՝ Իվանովսկին՝ հեռագրել է հետեւեալը. «Ոչ մի բաւարարութիւն չտալ գործադուլ անողներին»: Անդրկովկասեան գլխաւոր գծերի վրայ հազիւ օրական մի մարդատար գնացք է շարժւում՝ այն էլ զինւորների հսկողութեան տակ: Մեքենավարը զինւորների ճնշման տակ և միշտ զինւորներով շրջապատւած է աշխատում: Բալախանի գնացքը երկու երեք օր նոյն կերպով և օրական մի կամ երկու գնացք դուրս բերելով՝ երթեկեկեց, բայց այսօր երրորդ օրն է, որ բոլորովին դադարել է: Ընդհանուր նահանգապետ Ամիրախանին կայարանում մի մեծ յայտարարութիւն է կպցնել տեղ, որով յայտարարում է թէ՛ ով որ մինչև ապրիլի 7-ը գործին չ'ներկայանայ, արձակած կը համարւի և իբրև անյայտ պարագայութեան տէր՝ կ'ուղարկւի կայսրութեան այլ կողմեր: Ասում են, թէ մտադրութիւն կայ կասպեան նաւատորմի մեքենավարներին նշանակել երկաթուղային մեքենավարներ և նրանց միջոցով երկաթուղու երթեկեկութիւնը ապահովել: Գործադուլի հէնց առաջին օրը սպանութեան փորձ կատարւեց՝ գործադուլի որոշման հակառակորդ կամ կառավարական ցանկութեան հետեւել ցանկացող երկու արհեստաւորների դէմ:

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն ՝ Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՀԱՅ ՇՐՔՈՒՄԵՐԸ ՍՈՒԹԱՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆԻ ԷՋԵՐՈՒՄ

Orient անունով մի թերթ է հրատարակւում Բրիտանիայի մէջ՝ ներկած ամբողջապէս թիւրք կառավարութեան

շահերի պաշտպանութեան: Վարձկան խմբագիր, յոյն նիկօլայիդէս ցնում է նրա էջերը խանդավառ ու տափակ ներբողներով՝ «Արգիւլ Համիդ Խանի» հասցէին և դրա հետ միասին որոտում է շարունակ սուլթանականութեան ռիւսերիմ թշնամի՝ հայ ու մակեդոնական յեղափոխականների դէմ: Անվերջ լուտանքներ են թափւում մանաւանդ մեր կազմակերպութեան վրայ, «Պրօ Արմէնիայի» և հայկական դատի եւրոպացի փաստաբանների վրայ: Պրէսանտներն ու գ'էտուրներն ստախօս ու անպատիւ զրպարտիչներ են, և նրանց հովանաւորեալ ապստամբները, ֆէդայիները—աւազակներ:

Պատահամբ մեր ձեռքն ընկած սուլթանական այդ օրգանի մի համարում՝ գրեթէ ամբողջովին ներկած հայ շարժումներին, մենք գտնում ենք հետաքրքրական մտքեր ու տեղեկութիւններ՝ մասնաւորապէս Սասունի կռիւների ու պատրաստութիւնների մասին:

Բաւական օրիգինալ է այն փիլիսոփայական լուսաբանութիւնը, որ գիտուն խմբագիրը տալիս է Հայաստանի շարժումներին և նրանց ծագման: Մարդկային ամէն արժանաւորութիւնից զուրկ՝ սուլթանի ստորաբարձ երկրպագուն՝ կուրծք է ծեծում և ախ է քաշում Վօլտերի բերանով՝ որ «չնայած փիլիսոփայական չկօլաններին» — որոնք անշուշտ ծագկում են նաև Բօսֆօրի ափերում — մարդիկ չար են, ապականւած, ապերախտ, որ շահագիտական, ստոր կրքերն են ղեկավարում մարդկանց և այլն:

«Ինչո՞ւ զարմանալ, բացառւում է նա, որ հայերը ևս պարարտ հող են ներկայացնում վատ ներշնչումների զարգացման համար... Միթէ՞ աշխարհը չգիտէ, որ նրանք առեւտրականներ են, որքան ճարպիկ, այնքան և շահասեր, որ նրանց մէջ ազահաւթութիւնը հիմնական առաքինութիւն է...»

26^{րդ} հէնց այդ տեսակ հողի վրայ է բողբոջւում ապստամբութեան սգին, երբ այդ ապստամբութիւնը կարող է հարուստութիւն տալ իրագործելու նիւթական շահեր...

«1895-ի շարժումը առաջացաւ շահի, վատտակի այդ անարժանիներից. նրանք սրել էին արդէն դարերի ընթացքում, երբ Անատոլիայի սշ-հայ ազգաբնակչութիւնը շարունակ կեղեքւում էր հայերի ձեռքով — բայց նրանք տակաւին չէին յագեցել 1904-ի շարժումի ծագեց միևնոյն պատճառներից և նրա դադարելուց յետոյ նորանոր շարժումներ պիտի առաջ գան, մինչև որ հայկական անարժանիները շտտանան լիակատար բաւարարութիւն...»

Հայ յեղափոխութեան պատճառները այդպէս լուսաբանող սուլթանական թէօրիտիկոսից դժւար է, իհարկէ, սպասել շատ թէ քիչ օրինաւոր տեսութիւն տեղի ունեցած անցքերի մասին: Համարի մի ծայրից միւսը՝ ստեր ու ինսինուացիաներ: Զայրոյթի թափեր, բուռն, ապարդիւն ճիգեր՝ վարկաբեկելու Սասնոյ հերոսներին, սրբապղծելու նրանց յիշատակը և հայ ազատագրական գործը:

Նսեմացւած է, իհարկէ, հայերի դիմադրութեան ուժը և դրա հետ միասին նւազեցրած կամ բողբոջին անտես են առնւած տաճիկ զոհերը, որոնք ընկել են՝ Սասունի ապստամբութիւնը և երկրի ուրիշ բռնկումները ճնշելու միջոցին: Այդպէս, Շէնքի ճակատամարտում, թիւրք պաշտօնական օրգանի վկայութեամբ, թիւրքերի կողմից, եղել են ընդամենը 24 սպանւած և միմայն 25 վերաւոր, սուտը աշկարայ է. վերաւորների թիւը, հաւանական երեւուլ համար՝ գոնէ մի քիչ պիտի աւելի ցոյց տրէր սպանւածների թիւից:

Իսկ թէ ինչ կորուստներ ունեցաւ տաճիկ զօրքը Կէլիկեղւզանի տակ և թէ ինչ ուժերով էր սուլթանի

կառավարութիւնը արշաւել մի բուռն լեռնայինների դէմ, — այդ մասին ոչ մի խօսք թիւրքաց օրգանուսի եւ սակայն հէնց նոյն կառավարութեան ցուցմունքներից պարզ երևում է, որ տաճկական յաղթանակը շատ էլ աժան կերպով չէ վաստակել, որ հայ «աւագակները» թշնամու վիթխարի ուժերի հանդէպ ցոյց են տւել հերոսական վճռականութիւն, որ կռիւը եղել է յամառ, արիւնշահելի։ Ահա թէ ինչպէս է նկարագրւած նրա մի դրւագը՝ Վէլիէկուզանի տակ, խօսողը Բիթլիսի վալիի պաշտօնական տեղեկագիրն է։

«Սկսած ապրիլի 13-ից, երբ կառավարչական Գանձնաժողովը ժամանել էր Շէնքը, մինչև 20-ը՝ ոչ մի նշան չեկաւ հատաւորութեան, թէ աւագակները սնանատու լինելու կամ զոյժու տրամադրութիւն ունենան... Արդէն ապրիլի 21-ի անցել բանակցութիւնը հայ երեւելի Պողոսի և Վէլիէկուզանի քահանայների միջոցով, որոնք վալիի յանձնարարութեամբ խաղաղացնելու դիմումներ էին արել։ աւագակները յամառութեամբ հրաժարել էին զէնքը վար դնել... Լուրեր էին գալիս թէ նրանք օգուտել էին այդ 7 օրւայ զինադադարից՝ ամրացնելու Վէլիէկուզան տանող կանխաբան իրիճը, պաշտպանողական դիրք ստեղծելու համար և ուրիշ ամրութիւններ կառուցանելու լեռան այլևայլ կետերում — մի բան, որ յետոյ մեր աչքով ստուգեցինք։

«Այդպիսի մի դրութեան հանդէպ՝ արշաւող զօրաւորւնքը տիրապէս եղաւ ապրիլի 20-ի լուսաբացին ուղևորւել դէպի Վէլիէկուզան, գրաւելու համար՝ թէ այդ գիւղը և թէ կիրճն ու շրջակայ լեռները։ Հաջիւ անցել էր 40-50 վայրկեան նրա մեկնելուց, երբ հայերը ամրացած պատնէշների ետևում՝ սկսեցին բռնան հրացանաձգութիւն որը բնաւ չընդհատւեց։ Վաղը շարունակւեց համարեա մինչև թիւրքական ժամը 5-ը։ Աւագակները յաջորդաբար դուրս մղւեցին իրենց դիրքերից, սակայն կռիւը վերջնականապէս դադարեց միայն գիշերամուտին, երբ զօրքերը գրաւեցին բարձրութիւններն ու իշխող դիրքերը և երբ նրանք քշեցին աւագակներին մինչև Վէլիէկուզան գիւղի շրջակայքը։

«Ընդհատւած գիշերուայ պատճառով՝ հրացանաձգութիւնը վերսկսւեց միւս օրը առաւօտեան։ Աւագակները բարձրովին ջարդւեցին ու ցրւեցին...»

«Մայիսի 3-ին կայսերական զօրքը արշաւեց Տաւրիկի վրայ, միաժամանակ ուրիշ զօրքեր խուլը գաւառից դիմեցին նոյնպէս դէպի Տաւրիկ...»

Թիւրքաց պաշտօնական աղբիւրը «մոռանում է» յիշատակել Տափըկի դէպքերը, ընդհարումը լաճըկանցոց հետ (մարտի 31), արիւնահեղ կռիւները Շէնքից-Սէմալ (ապրիլի 13), ուր հայ ապստամբների արշաւանքի հանդէպ՝ զօրքերը սարսափահար փախուստ տւին դէպի ցած, թողնելով բազմաթիւ սպանւածներ և ուր միմիայն հայերի ձեռքով 34 թշնամու դիակներ նետւեցին Վէլիէկուզանի գետը։ Մոռացւած են Մերգերի կռիւները (ապրիլի 16), Միթիթարայ խորի կռիւը (ապրիլի 18), Շատախի վանքի կռիւը (ապրիլի 22), ուր 19 քիւրդ ընկան բազմաթիւ վերաւորների հետ, կռիւի կռիւը (ապրիլի 30), ուր մօտ 150 ապստամբներ Անդրանիկի առաջնորդութեամբ, երկու ու կէս ժամ դիմադրեցին զօրքերին ու քրդերին, որոնց թիւը հասել էր այդ օրը իր գագաթնակէտին — մօտ 40,000-ի, քիւրդ աշիւրէթների վկայութեամբ։

Այդպէս է գրւում պատմութիւնը թիւրքաց պաշտօնականների ձեռքով։

Թ Ի Ի Ր Ք Ա Կ Ա Ն Ռ Է Ֆ Օ Ր Մ Ն Ե Ր

Մերձաւոր Արեւելքում ևս դրութիւնը անհանգիստ է. խռովութիւններն օր աւուր սաստկանում ու ծաւալ-

ւում են թիւրքաց կայսրութեան մէջ, և Արդիւ Համիդի իզուր է ձգնում ամրապնդել *status quo*-ն, օգտւելով համաշխարհային իրարանցումից։ Անճոռոտ խնդիրներին նորերն են աւելանում։ Արաբական եմէնը ոտքի է կանգնել և արդէն փայլուն յաղթութիւններ է ծանուցանում աշխարհին։ Նա սպառնում է թօթափել համիդական խալիֆայի լուծը, հիմնել մի նոր խալիֆայի և նրա հովանիի տակ միացնել լայնարձակ Արաբստանի ըմբոստցեղերը։ Ապստամբների նշանախօսքն է՝ «Արաբստանը արաբներին է և խալիֆայի պատկանում է նոյնպէս արաբներին, որպէս Մահմետի յետնորդներին»։ Եմէնի ապստամբութիւնը այդպիսով վերին աստիճանի ծանրակշիւ կերպարանք է ստանում և զարմանալի չէ, որ Սանա բերդի գրաւումը արաբների ձեռքով լուրջ սարսափ է ձգել Երզրզի վրայ։

Ոչ պակաս վտանգաւոր է Մակեդոնիայի վիճակը։ Թիւրքաց կառավարութիւնը մի մազաշափ անգամ չէ շեղւում իր ընթացքից — գիմադրել ու ֆօրմիների գործին և միևնոյն ժամանակ զրգոել իրարու դէմ երկրի ազգաբնակչութիւնները։ Նա բացարձակապէս թե է տալիս յոյն խմբերին, որոնք աւերում են բուլգար գիւղերը և քաղաքաբար ջարդում անմեղներին։ Նրանց ձեռքով գործած վերջին սարսափները ծայրէ ի ծայր ցնցել են ամբողջ Բուլգարիան և վրէժի ու ատելութեան կոչեր են լսում Սօֆիայի ու այլ տեղերի բազմամարդ միտինգներում։ Այդ բոլորը ենթադրել է տալիս, որ մակեդոնական շարժումը կարող է մօտ ապագայում նոր թափով առաջ խաղալ և այն ժամանակ այլևս ցեղակից Բուլգարիան, որ շարունակ բռնւած է մօտալուտ պատերազմի տենդով, հապիւ թէ կարողանայ չէզոքութիւն պահպանել...

Եւրոպական միջամտութիւնը Մակեդոնիայի գործերում դեռ ևս սահմանափակւում է անուժ, տաղտկալի առաջադրութիւններով ու յիշատակագիրներով. աւստրո-ուսական համաձայնութիւնը, որ իր ձեռքն էր առել խնդրի լուծումը, իրօք անգամալուծւած է, շնորհիւ Ռուսաստանում ու հեռու Արեւելքում ստեղծւած ճգնաժամի։ Միւս արևմտեան պետութիւնների և գլխաւորապէս Անգլիայի միջամտութիւնը անհրաժեշտ է դիտւում՝ արեւելեան տագնապին նպաստաւոր ընթացք տալու և աւստրիական յաւակնութիւնները Բալկաններում սանձահարելու համար։ Հաւաքական այդ միջամտութեան հարցը եռանդով արծարծւում է եւրոպական մամուլի ու դիւանատների մէջ, նա արդէն հասունացել է, և կարելի է յոյս տածել, որ շուտով կը գործադրւի Տաճկաստանում առկախ մնացած բոլոր խնդիրների նկատմամբ։

Ենթադրւում է, որ նորերս ղեկնակում կայացած՝ աւստրիական և իտալական արտաքին գործերի մինիստրների խորհրդակցութեան մէջ ևս դրւել է, ի միջի այլ կարևոր հարցերի, այդ հաւաքական միջամտութեան հարցը։ Տիտոնի, իտալական մինիստրը, իբր թէ պնդեց է Գօլուխովսկու առաջ, որ անհրաժեշտ է ռեֆօրմների գործը արագացնելու համար՝ տարածել բոլոր եւրոպական պետութիւնների վրայ այն լիազօրութիւնը, որ մինչեւ օրս տրւած էր միմիայն Աւստրիային և Ռուսաստանին։

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ

ՑՊԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՊԵՏԵՐՐՈՒՐԳԻՑ

(Թղթակցութիւն)

Այս տարւոյ յունւարին Պետերբուրգում և Ռուսաստանի այլ վայրերում տեղի ունեցած դէպքերը ամբողջ աշխարհի ուշադրութիւնը սեռեցին Ռուսաստանի վրայ. կապիտալի և բաղադրական բռնութեան տակ հեծող ժողովուրդները տասնեակ տարիներով փայրայած իրենց յոյսերի իրագործման և անկախած փոփոխութիւնների արշալոյսն էին տեսնում զրա մէջ:

Մի այսպիսի հետաքրքիր վայրկեանում՝ ապրել Ռուսաստանում, մօտիկից դիտել, թէ ինչպէս՝ ոչ թէ ամիսներով, այլ օրերով, ժամերով է ածում ընդդիմադիր ուժը, ինչպիսի հմայք է ձեռք բերում յեղափոխական շարժումը, թէ ինչպէս հրապարակով աշխարհ պատրաստութիւններ են տեսնում վերջնականապէս խորհակելու բռնութեան սիւնը և լոյսի ու ազատութեան դրօշակը ծածանցնելու խաւարի և բռնակալութեան թագաւորութեան վրայ, այո՛, մի այսպիսի ժամանակ հաճոյք է այնտեղ լինելը:

Յեղափոխական սօցիալիստական բոլոր կուսակցութիւնների համար գործի ընդարձակ ասպարէզ բացւեց: Էլ ժամանակ չէր թէօրիական երկրորդական խնդիրներով զբաղւելու, կեանքը ինքը կատարել էր թէօրիայի դերը: Այժմ՝ գործ է հարկաւոր, կենդանի գործ: Պէտք էր կրակին կրակով պատասխանել, սպանութեան՝ սպանութեամբ: Զէնք, աղաղակից բռնություն մասսան, զէնք տւէր մեզ, մենք այդ մարդասպաններին պատժելու եղանակը գիտէինք: Բայց զէնք չկար: Քաղաքական կուսակցութիւնները, մանաւանդ սօցիալ-դեմոկրատական կուսակցութիւնը այդ մասին չէր մտածել և նոր միայն հասկացաւ, թէ անընդունակ է եղել շարժման զարկերակին հետեւելու. ձեռքից բաց թողած՝ անուշադրութեան էր մատնել օրգանիզմի իրական վիճակը և փոխանակ պատրաստ լինելու վճռական պահանջի դէպքում վճռական միջոցներ հայթայթելու, զբաղւած էր այն խնդրով՝ «մեծամասնութիւն» է արդեօք Մարքսի թէօրիաներին հաւատարիմ գործում, թէ՞ «փոքրամասնութիւն»...

Ցաւալի է սօցիալ-դեմոկրատ կուսակցութեան ներքին պառակտումը: Ցարիների ընթացքում սնուցանելով իր մէջ անհաշտ ատելութիւն դէպի այն բոլոր տարրերը, որոնք իրենց հետ միասին նոյն հիմնական սկզբունքները դաւանելով հանդերձ՝ համարձակութիւն ունէին բնադատաբար վերաբերւելու այլևայլ դոգմաներին, այժմ նրա պառակտւած հատւածները սկսել են նոյն անհամբերող ոգին արծածել իրար դէմ: Մէկ էր թէ պառակտումը սահմանափակէր միայն մտաւորական շրջաններով, իսկ գործը մնար մէկ և համերաշխ: Այժմ՝ պառակտումը մտաւորական շրջաններից անցել է բանուրական մասսաներին, որտեղ ի հարկէ ստանում է բաւական կոշտ արտայայտութիւն: Հատերը յոյս ունեն, որ մօտ ապագայում հաշտութիւն կը կայանայ պառակտւածների մէջ, որ մէկնումէկը վերջնականապէս կը յաղթէ, հաւանօրէն՝ «մեծամասնութիւնը», որի կողմն է նաև իրական մեծամասնութիւնը՝ թէ մասսաներում և թէ մտաւորական շրջաններում: Կարող ենք թերեւս

յուսալ, որ վճռական բոլորէին այդ պառակտիչ ձայները կը լռեն, և ուժը ամբողջապէս կուղղւի ընդհանուր թշնամու՝ միապետութեան դէմ...

Կառավարութեան վճիռը՝ ոչինչ չգիշեր միապետութեան իրաւունքներից և այդ ուղղութեամբ ձեռք առած խիստ միջոցները ընդդիմադիր տարրերի դէմ, վերջիններիս բերին այն եղանակացութեան, որ խաղաղ ճանապարհով ուէ հետեւների հասնելը միամիտ երազ է, և բուն յեղափոխական տաքտիկը դարձաւ պահանջ բոլոր դժգոհների համար: Զէնք կոչելը դարձել է նշանաբան բոլորի բերանում, զինւում են բոլորը, ով միապետութեան կործանումով շահագրգռւած է. զինւում են դանակով, սրով, ատրճանակով, որսորդական և վիւնդական հրացաններով, ռումբով, — ամէն բան ձեռք է բերւում ագահութեամբ: Կա ոչ ոքի համար գաղտնիք չէ: Յեղափոխական մարմինները զբաղւած են ժողովրդին զինելու հոգսով. և չի գտնւի դարձեալ մի միամիտ, որ այսուհետև ցոյցի գնայ ձեռափայտով զինւած: Առաջիկայ ցոյցերը անպատճառ զինւած կը լինեն և սոսկալի. արիւնը կը հոսի ջրի պէս, և դա չի լինի միայն անպէն ժողովրդի արիւնը...

Հատ մեծ յոյսեր կան նոր սկսւած գիւղացիական շարժման վրայ: Գիւղացին կորցրեց իր աշխատաւոր ձեռքերը Մանջուրիայի գաշտերում. ծանր հարկերի տակ սպառւել է նրա նիւթական ուժը: Խրք գարնան, ցանքի ժամանակ, ոչ սերմացու կուշինայ և ոչ դրամ՝ այդ գնելու, ոչ աշխատաւոր ձեռքեր, որ քաղաքում աշխատելով գոնէ իր ընտանիքը պահէ — մինչդեռ գիւղում ապրող կաւածատիրոջ ամբարները պատուում են ցորենի շատութիւնից — սօցիալական յեղափոխական ոգին նրան կը բռնկէ և տեղի կ'ունենայ այն, ինչ որ ներկայումս արդէն սկսւել է մի քանի նահանգներում: Իսկ զօրքը, բաւակալութեան այդ կոյր գործիքը: Պիտի ասել, որ նա էլ անպզուշտութեան չէ մատնւած. նա էլ սկսում է տարտամ կերպով գլխի ընկնել, որ ինչ որ անիրաւ բան է կատարւում, որին ինքը գործիք է դարձել: Այժմ նրա մէջ էլ առաջացել են տարրեր, որոնք նախկին անտարբերութիւնը մի կողմը թողած՝ յեղափոխական գրքայինները հաճոյքով ստանում են և տանում ընկերների հետ կարգալու: Կա մի ցանկալի խմորումն է, որ սկսւած է...

Զրպէտք է մոռանալ և ուսանողութեան կատարած դերը: Ժամանակակից Ռուսաստանի այդ աւելի զգայուն, քան գիտակցող, բայց իր պահանջների գիտակցութիւնից ոչ զուրկ, երիտասարդական ոգեւորութեամբ խանդավառւած տարրը միշտ եղել է շարժման առաջապահը: Նա հայածւել է ամբողջից, գանակոծութեան է ենթարկւել այն ժողովրդից, որի շահերի պաշտպանութեան նա ներկել է իրեն, բայց չէ վհատւել միշտ կանգնած է մնացել իր կոչման բարձրութեան վրայ: Ներկայումս Պետերբուրգի համալսարանի ուսանողների նախաձեռնութեամբ բոլոր բարձրագոյն դպրոցներում համարեա նոյնութեամբ ընդունւած է վճիռ՝ դադարեցնել պարապմունքները և պահանջել կառավարութիւնից, որ վերջ տրւի պատերազմին, ընդհանուր, հաւասար, գաղտնի և ուղղակի ընտրողական սկզբունքի հիման վրայ հրաւիրւի հիմնադրական ժողով կատարել ամենատարրական բարենորոգութիւնները, անձի, խղճի, բնակարանի, հաւաքումների և խօսքի պատու...

Թիւն ապահովելով: Ուսանողութեան այս վճիռը, հաստատած ստորագրութիւններով և իրար պաշտպանելու պարտաւորութեամբ՝ միշտ լարած վիճակի մէջ է պահում հասարակութիւնը: Մի քանի անաջող փորձերից յետոյ, բարձրագոյն դպրոցների վարչութիւնը կորցրեց իր յոյսը պարագլուխները շարունակելու վերաբերմամբ և սպասում են սեպտեմբերին, երբ Գուգէ հնարաւորութիւն լինի վերսկսել: Այժմ ուսանողները ցրում են գաւառները, իրենց տները: Թէ մաքերի ինչ յուզում պիտի առաջ բերի նրանց ներկայութիւնը պետութեան ամենախուլ անկիւններում՝ անգամ, պարզ է ինքնըստինքեան: Ուրախալի է աւելացնել, որ ուսանողութիւնը համաբաշխ գործունէութեան ևս առաջին օրինակն է տալիս: Տարբեր կուսակցութիւնների պատկանող ուսանողներից կազմած, «հաւաքական խորհուրդ» մարմինն էր, որ կազմակերպեց համալսարանական ուսանողների ժողովը և աօն տւեց բարձրագոյն դպրոցների շարժման:

Յայտնի է, որ համալսարանական ուսանողների համախմբման ժամանակ սկզբում սե, ապա կարմիր գրոշակներ բարձրացնելուց յետոյ՝ ուսանողութիւնը պատուեց կայսեր պատկերը: Այս առիթով համալսարանական վարչութիւնը բարձրագոյն նկատողութիւն ստացաւ, և այժմ լուրեր են պատում, որ որոշւած է համալսարանի բոլոր ուսանողներին արձակել, երեւի յովորական կօմեզիան կրկնելու համար, վերընդունել արձակածներին նոր դիմումներով: Աշակերտական ցոյցերը օրէցօր բազմանում են և կտրուկ ձև ստանում:

Ի՞նչ սրանց վրայ աւելացնենք և այն դժգոհ վիճակը, որ իշխում է ոչ-յեղափոխական, ընդգիմագիր շրջաններում, պատկերը ամբողջացրած կը լինի: Չենք խօսում պատերազմի մասին, որ իր սոսկալի հարւածներով անդրադառնում է հասարակութեան բոլոր խաւերի տրամադրութեան վրայ: Հնորհիւ այս բոլորի՝ այսօր Ռուսաստանը բռնկող նիւթերի մի շեղակոյտ է ներկայացնում, որ ամեն բոլոր է կարող է պայթել: Թէ ո՞ր տեղից և ի՞նչ առիթից կըսկսի հրդեհը, յայտնի չէ: Բայց որ դա կը լինի մօտիկ ապագայում և հիմնովին տանկովրայ կանի Ռուսաստանի պետական և ընկերական կազմը, ցնծութեան ազազակներ կը խլի տանջած մարդկութեան կրծքից—դա անտարակուսելի է:

Ա Մ Ս Ա Լ Ո Ւ Ր Ե Ր

«Դրօշակ»-ի խմբագրութիւնը մայիսի 10-ին ուղարկեց եւրոպական զինուոր լրագրողներին հետեւեալ հեռագիրը:

«Կ. Պոլսից ստացած տեղեկութիւններին նայելով, Թիւրքաց կառավարութիւնը, հայ յեղափոխական խմբերի ներս խառնելու արգելելու պատրաստակով՝ Բայազէթի սանջակի ուղարկեց երեք վաշտ հետեւի և երկու խումբ հեծեալազօր: Հայ Յեղափոխական Գաղանկցութիւնը յայտարարում է, որ ներկայումս յեղափոխական խմբեր չկան Վովկաթ-Թիւրքական սահմանադրի վրայ, և որ սուլթանական զործակալների տարածած լուրերը ուրիշ նպատակ չունեն, բայց եթէ արգարացնել այն հարձանքներն ու նոյնիսկ կոտորածները, որ Թիւրքաց կառավարութիւնը ուղղում է կազմակերպել Վանի գիւղայեթում»:

*

Բազմից ստացւած նամակներից քաղւում ենք հետեւեալը: «Չնայելով որ զինուորական զրութիւն է տիրում և սե-

նատական քննութիւն է սկսւած՝ կոտորածների իսկական հեղինակներին պատժելու համար, չնայելով նոյնպէս, որ կովկասեան նոր փոխարքան բաւական բարեմիտ յայտարարութիւններ է անում իրեն ներկայացող պատգամաւորներին, այնուամենայնիւ կովկասեան կառավարութիւնը ամէն տեղ շարունակում է գործել իր նախկին սխառնակ: Ամէն օր ստորկանական զործակալները քաղաքում հազար ու մի ստեր են տարածում՝ հայը սուսի, ուստի հայի ու հրէայի, ուստի և Թիւրքը հայի ու հրէայի գէմ գրգռող նոյնիսկ թուացիկներ են քայ թողնում: Այդ ուղղութիւնը այնպիսի գրգռած գրութիւն է ստեղծել, որ ժողովուրդը յաւն ուզու է շինում» և ամէն մի անշան գեպքից տարափած տակնուվրայ լինում, խանութներ փակում ու տներում ապաստանում: Հրջիկայ գաւառներից էլ շարունակ նայն բուրերն են բուսացւում: Նույնի բոլոր աս բոլոր սպասում են կոտորածի: Այնտեղից ստացւած տեղեկութեան նայելով՝ եթէ մինչև այսօր կոտորածը յետաձգւել է, այդ շնորհիւ այնտեղ գտնւող սիւնն ի Թիւրքերի, որնք ուզում են առայժմ յետաձգել կոտորածը՝ չենք իմանում ինչ պատճառով, և որպէս զի այդ յետաձգումը տեղի չունենայ, շի ա ն երբ որոշւած են մի սիւնն ի սպանել ու դիակը հայերի տան առաջը գցել ու այգիպիտով ստիպել սիւննիններին իրենց հետ անմիջապէս միանալու և կոտորածը յաջողցնելու: Գրանց գրգռում և քաջալերում են նաև տեղական մի քանի ուսն չինովիկներ—ինժեներ Պելցով, կազնաշէյ Գրուժինին, ուսուցիչ Ուսուրկուրի: Սրանց անունները յայտնի են գաւառապետին, բայց իհարկէ վերջինը արամադրի չէ մի քայլ անելու...»

*

Բազմի նննգամիտ ոստիկանութիւնը, խաղալիք ոճրագործ նախաշիճէի, շարունակում է իր դաւերը, նայ-թիւրքական նոր դէպքեր ստեղծելու նպատակով: Ներքեւ քերած վկայագիրը, գրած իրեն թէ թիւրքերի կողմից, զրա մի նոր ապացոյցն է: Ահա նրա հարազատ թարգմանութիւնը:

Հ ա յ եր, մեր Թանկագին հայրենիքի քաղաքացիներ, Գիմում ենք ձեզ և խնդրում ի սէր Բրիտանի, հանգրտացէք, ուշքի եկէք, հեռուտեա եղէք, յիշեցէք ապագայ դժբախտութիւնները՝ այն դէպքում, եթէ շարունակենք ձեր անցեալի արարքները: Յարձակում մի գործէք ստորկանների և մեր Թիւրքերի պարագլուխների վրայ: Խղձացէք անպաշտպան ծերերին, կանանց և երեխաներին, որնք ձեր ստոր ձգտումների զոհ պիտի դառնան: Եթէ դուք յարձակէք մեր Թիւրքերից սեւ մէկի վրայ, ինչպէս դուք այդ արեջիբ այս օրերս, այն ժամանակ, — երբեք ենք Աստուծով — բոլոր հայերը կոտորւածի կ'ենթարկեն: Վերջ տէք ձեր սոցիալ-դեմոկրատական շարժումներին, հանգիստ թողէք և ստորկանութիւնը և մեզ՝ Թիւրքերիս Այնուամենայնիւ մենք հաւատացած ենք, որ ձեր մէջ կը գտնենք բարեմիտներ, որնք գիտակցում են այն, ինչ մեզանից պահանջւում է, այս օրինակ պարագաներում, մեր սրբազան կրօնը:

ԱՍԳԻԻ ՄԱՆՄԷՏԱԿԱՆՆԵՐ

1905, մարտի 25
Բազում

*

«Մարտի 1-ին Թիֆլիսում գումարած աշակերտական ժողովը, քննութեան ենթարկելով դպրոցական կեանքի անբնական բնթացքը Ռուսաստանի և մասնաւորապէս Վովկաթի մէջ, իմիջի այլոց հետեւեալ որոշումներն ընդունեց. 1) Ընդհանուր, պարտաւորիչ և ձրի սկզբնական ուսում, 2) «Բազմակրթութեան» հալածում դպրոցից, քանի որ ուսումնաւորանք պիտի նկատուի իբրեւ գիտութեան տաճար և ոչ թէ կառավարչական մարդարան, 3) Ուսում մայրենի լեզուով, 4) Ուսուցիչների և տեսուչների ընտրական սխառն (հասարակութիւնից) 5) Վերացում այն հսկողութեան, որ կատարւում է աշակերտների վրայ՝ դպրոցներից դուրս, 6) Ազատութիւն ընկերական կազմակերպութիւնների, 7) Ընկերական դատարան և 8) Աշակերտների անձի անձեռնմխելութիւն: Այդ առիթով հրատարակւած շրջաբերականը վերջանում է այս խօսքերով. «Ամրապնդւած մեր ձգտումներով՝ մենք սուք կը զենէք կեանքի փշոտ ճանապարհի վրայ և կուով ձեռք կը բերենք իրաւունք՝ սուսնել ազատ դպրոցում, ազատ երկրի մէջ»:

